

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Диференціальна психологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема №8. Стель як вимір індивідуальності

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної
ради ХНУВС гуманітарних та
соціально- економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол №8 від 15.08.2023)

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, доцент
Твердохвалова Ю.Л.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри психології факультету № 7 Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», кандидат психологічних наук, доцент Старовойт Т.П.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шилина А.А.

План лекції

1. Поняття «когнітивний стиль», види когнітивних стилів і їхнє співвідношення між собою.
2. Стилi суб'єктивного маніпулювання часом: оптимальний, спокійний, дефіцитарний, тривожний, виконацький, неоптимальний.
3. Стилi розв'язання проблемних ситуацій. Поняття копинг-стратегій.
4. Стилi міжособистісної взаємодії.
5. Стилi навчальної діяльності.

Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна:

1. Диференціальна психологія / За загальною редакцією академіка С.Д. Максименка. Підручник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. 600 с.
2. Карапетрова О. В. Диференціальна психологія : навчально-методичний посібник / Олена Володимирівна Карапетрова. Бердянськ: БДПУ, 2014. 216 с.
3. Мазяр О. В. Диференціальна психологія: модульний курс: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. 284 с.
4. Москалець В.П. Психологія особистості. К.: Центр учбової літератури, 2020. 364с.
5. Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 432с.
6. Романовська Л. І., Подкоритова Л. О. Диференціальна психологія. Львів: «Новий світ 2000», 2011. 235 с.

Допоміжна:

7. Горностаї П.П. Гендерні студії: освітні перспективи К.: ПЦ «Фоліант», 2003. С. 5-21.
8. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору. Навчальний посібник. К.: Ніка Центр, 2010. 532 с.
9. Пасніченко А. Е. Диференціальна психологія у тестах: Практикум. / А. Е. Пасніченко. Чернівці: Рута, 2005. – 84 с.
10. Щербакова І. М. Психодіагностика професійного самовизначення особистості: навч.-метод. посіб. Суми: вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. 324 с.

Текст лекції

Вступ. Сучасна психологія орієнтована на пошук психологічних механізмів, які сприяють ефективній організації взаємодії особистості з навколишнім середовищем і, водночас, налагодженню соціальних стосунків у групі. В річищі цієї проблеми здійснюється вивчення процесів становлення індивідуальності, особистісного зростання, вдосконалення професійної

діяльності в сучасному суспільстві. При цьому саме стильові особливості є важливим психологічним механізмом, який належить до внутрішніх резервів особистості і здатен суттєво оптимізувати взаємодію людини з навколишнім середовищем. Стильовий феномен розглядається “як система індивідуальних або індивідуально-психологічних особливостей набуття психологічного досвіду і є формальною характеристикою структури особистості”.

Концепція стилю В.А. Толочка ґрунтується на теорії індивідуального стилю діяльності, але має значні відмінності методологічного характеру від попередньої концепції. В.А. Толочек, стверджуючи об'єктно-детерміністичний підхід, виділяє два аспекти цілісного стильового феномену: об'єктивований стиль як стійку і структуровану сукупність компонентів професійної діяльності, спілкування, керівництва, та індивідуальний стиль як динамічну індивідуально своєрідну систему врівноваження компонентів середовища, що утворена ієрархією стилів різної узагальненості, орієнтована на досягнення конкретного результату, регулюється ним. Усі стильові утворення автор поділяє на чотири групи, які детерміновані діяльнісним і суб'єктивним факторами, а також індивідуальністю (провідний у генезисі індивідуального стилю): група стилів адаптації відображає те, як людина орієнтується у середовищі, виражає свою індивідуальність, як організується її моторна, емоційна і когнітивні сфери; група стилів діяльності характеризує особливості урівноваження відносин людини із професійно-технічними і технологічними системами (індивідуальні стилі діяльності); група стилів взаємодії відображає особливості співучасті, взаємовідносин людини з іншими у будь-яких соціальних і соціо-технічних системах (стилі керівництва, стилі педагогічної діяльності); група стилів відношень характеризують особливості сприйняття світу, використання його продуктів, відображають особистісні смисли (стилі спілкування, лідерства, поведінки, життя). Когнітивний стиль характеризує взаємостосунки особистості із навколишньою дійсністю і сприяє адаптації.

О.В. Лібін підходить до аналізу стилю на основі взаємодії індивідуальності з навколишньою дійсністю. У структурі індивідуальності він вказує на такі основні компоненти: темперамент, здібності й інтелект, характер та стиль. Компоненти взаємопов'язані між собою і є чинниками щодо розвитку одне одного. Стиль розглядається як механізм, що інтегрує параметри психобіологічних програм і характеристики процесу соціалізації. Ієрархічна структура стилю має два контури -зовнішній, що відображає відносини індивідуальності із середовищем через ефекти компенсаторності, оптимальності, адаптивності й результативності, та внутрішній, що складається із чотирьох метапараметрів та п'яти фреймів (Ф), які відображають еволюцію стилю як особливої властивості індивідуальності: Ф I. система суб'єктивних значень (семантичні уподобання); Ф II. суб'єкт- об'єктний баланс (установки, система контролю); Ф III. когнітивні параметри (взаємовідносини з інформаційним полем); Ф IV. види поведінки (1) і діяльності (2) (1 - стилі спілкування і міжособистісної взаємодії, мотиваційні і емоційні стилі; 2 -

індивідуальні стилі діяльності і керівництва); Ф V. модус життєдіяльності (стилі життя).

Питання 1. Поняття «когнітивний стиль», види когнітивних стилів і їхнє співвідношення між собою.

Отже, на сьогодні існує багато різних поглядів науковців щодо природи когнітивного стилю та його місця у структурі індивідуальності. Необхідно підкреслити, що висхідні положення науковців щодо когнітивного стилю мають певні розбіжності, оскільки вони торкаються різних аспектів діяльності та поведінки особистості.

В.С. Мерлін розглядав когнітивний стиль як підсистему індивідуального стилю діяльності, що відображає його гностичні компоненти й тим самим впливає на діяльність. Розуміння стилю як стилю діяльності він чітко розмежовує з поняттям когнітивного стилю, адже перше відображає взаємодію об'єктивних вимог діяльності і властивостей особистості, а інше - її внутрішні характеристики.

У подальших дослідженнях було встановлено взаємозв'язок індивідуального стилю діяльності із процесами спілкування й соціальною перцепцією. І.П. Шкуратова пропонує розрізняти стилі професійного спілкування і міжособистісного спілкування, оскільки цілі, форми й зміст цих видів людської активності є різними. Зазначені психологічні конструкти, у свою чергу, поділяються на комунікативний, інтегративний і соціально-перцептивний стилі спілкування. Науковець підкреслює, що під стилем будь-якого рівня узагальненості (індивідуальний стиль, стиль спілкування або когнітивний стиль) слід розуміти спосіб чи манеру поведінки, яка має прояв у експериментальних умовах або в реальному житті, тим самим вказуючи на взаємозв'язок стильового феномену із властивостями індивідуальності. У дослідженнях І.П. Шкуратової експериментально виявлені значущі взаємозв'язки між характеристиками соціально-перцептивного стилю і когнітивним стилем, які мають місце у процесі спілкування під час сприймання особистістю себе та інших людей. А.А. Студенікіним було продовжено дослідження взаємозв'язку між когнітивним стилем і процесами соціальної перцепції у процесі спілкування, було з'ясовано роль індивідуальних особливостей у побудові поведінки. Вивчення природи когнітивного стилю надало можливість встановити його взаємозалежність з мотивацією поведінки, що виявляє себе, зокрема, і у сфері спілкування: у змісті мотивів спілкування і формально-динамічних аспектах спілкування.

Проблематика когнітивних стилів знайшла своє відображення в інтегральному дослідженні стилів активності Л.Я. Дорфмана. У своїй концепції науковець поєднує принципи інтерактивної взаємодії індивідуальності з соціальною дійсністю з полісистемним характером організації людської активності, що дозволяє йому виділити індивідуальні стилі активності й екологічні стилі. Ці стильові феномени відображають три аспекти: вплив суб'єкта на соціальну дійсність, зумовленість індивідуальності соціальною

дійсністю та безпосередньо навколишню дійсність. У концепції автора відображено взаємодію когнітивного стилю, який належить до індивідуальних стилів активності, з індивідуальним стилем діяльності, що входить до екологічних стилів. Науковець вказує, що параметри когнітивних стилів мають вплив на емоційно-вольову сферу. Така їх особливість надає можливість виділити у структурі індивідуального стилю діяльності емоційні стилі, які є інструментальною характеристикою стилю і забезпечують регуляцію емоційних реакцій у процесі виконання конкретної діяльності, виконуючи адаптивну й регулюючу функції.

Когнітивний стиль особистості суттєво впливає на саморегуляцію діяльності і поведінки, про що свідчать дослідження В.А. Моросанової і Г.В. Куценко. Отже, когнітивний стиль має опосередкований вплив на організацію взаємодії між індивідуальністю й навколишньою дійсністю і є чинником, що забезпечує взаємозв'язок між пізнавальною і афективною сферами особистості.

На особливу увагу заслуговують дослідження взаємозв'язку когнітивного стилю з інтелектом, що дозволяє розглядати стильовий феномен як чинник розвитку інтелектуального потенціалу. Так, В.В. Селіванов вказує, що когнітивний стиль є сполучною ланкою між мисленням і цілісною особистістю, відображає міру узагальненості і диференціації афектів від інтелекту та поєднує у собі індивідуальні відмінності потребнісно-мотиваційного і перцептивного характеру. Дослідник відзначає регулятивний та пізнавальний ефекти стильового феномену, які сприяють продуктивній та ефективній діяльності інтелекту.

Вивчення взаємозв'язку когнітивного стилю з інтелектом знайшло своє відображення у дослідженнях Н.І. Пов'якель, на думку якої когнітивний стиль є одним із факторів розвитку професійного мислення. Авторка підкреслює, що взаємозв'язок між стильовими явищами і мисленням найбільш повно проявляється у саморегуляції, яка є одним із чинників розвитку мислення практичного психолога. У концепції дослідниці феномен стилю є одним із вагомих чинників, який зумовлює формування психологічної культури саморегуляції мислення практичного психолога у поєднанні з іншими факторами (цілетворення, прогнозування, планування, самоконтроль, стиль саморегуляції, рефлексія). Отже, когнітивний стиль характеризується низкою взаємозв'язків із психологічними властивостями індивідуальності.

Отже, у психологічній науці когнітивний стиль розглядається у структурі індивідуальності поряд із темпераментом, характером, здібностями й інтелектом і виконує не лише інтеграційну функцію, але й виступає чинником розвитку інших складових, сприяючи більш продуктивній діяльності. Однак у навчально-виховному процесі особливостям розвитку когнітивного стилю приділяється мало уваги, що підкреслює необхідність подальших досліджень.

Таким чином:

1. Когнітивний стиль особистості є одним із вагомих психологічних механізмів, який сприяє ефективній організації взаємостосунків особистості з

навколишнім середовищем, зокрема в соціальних групах.

2. У зарубіжній психології когнітивний стиль переважно досліджується психоаналітичною й когнітивною течіями, які пов'язують стильовий феномен із пізнавальними психічними процесами й інтелектуальними можливостями особистості і відмежовують від афективних реакцій, приписуючи йому регулятивну й пізнавальну функції.

3. У вітчизняній психології дослідження когнітивного стилю несуть в собі підґрунтя взаємозв'язку з індивідуальним стилем діяльності та його проявами в пізнавальних процесах й інтелекті, в соціальній поведінці, в саморегуляції, у спілкуванні, в емоційних процесах.

4. Когнітивний стиль є чинником структури індивідуальності, який впливає на її компоненти своїми інтегративними властивостями й сприяє організації взаємодії з навколишньою дійсністю.

5. Враховуючи особливості взаємозв'язку когнітивного стилю з компонентами структури особистості, а також рівень його розвитку, можна сприяти особистісному зростанню людини.

6. Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо у необхідності вивчення особливостей взаємозв'язку між когнітивним стилем, соціальним і емоційним компонентами інтелектуального потенціалу особистості.

Когнітивні стилі – це індивідуально своєрідні способи переробки інформації свого оточення у вигляді індивідуальних відмінностей сприйняття, аналізу, структурування, категоризації, оцінювання того що відбувається. В свою чергу, ці індивідуальні відмінності утворюють деякі типічні форми когнітивного реагування, відносно яких групи людей є схожими та відрізняються один від одного. Таким чином, поняття когнітивного стилю використовують для позначення, з одного боку, індивідуальних відмінностей в процесах переробки інформації, а з іншого боку, типів людей в залежності від особливостей організації їхньої когнітивної сфери. В сучасній зарубіжній та вітчизняній літературі спостерігається біля двадцяти різноманітних когнітивних стилей, які поділяють на основні та додаткові.

Перш за все зупинимося на розгляданні тих когнітивних стилей, які складають основу феноменології стильового підходу. Існують наступні когнітивні стилі:

1. Полезалежність/полenezалежність
2. Імпульсивність/рефлексивність
3. Когнітивна простота/складність
4. Вузкий/широкий діапазон еквівалентності
5. Вузкість/широта категорії
6. Ригідний/гнучкий пізнавальний контроль
7. Толерантність до нереалістичного досвіду
8. Фокусуючий/скануючий контроль
9. Конкретна/абстрактна концептуалізація
10. Згладжування/загострення

Основні когнітивні стилі. Полезалежність/полenezалежність. Популярність ідей Генрі Уіткіна останні десятиліття була досить великою, при цьому кількість досліджень полезалежності/полenezалежності (ПЗ/ПНЗ) нараховувало багато тисяч. Великий інтерес має аналіз еволюції уявлень про природу цього когнітивного стилю.

Г. Уіткіна цікавили особливості поведінки в полі, зокрема такі ефекти як «фігура - фон» та «частина - ціле». Вперше цей стильовий параметр був описаний Уіткіном у зв'язку з вивченням індивідуальних відмінностей в просторовій орієнтації, коли людині потрібно було провести деякі маніпуляції з об'єктом під впливом просторового контексту. Пізніше були описані індивідуальні відмінності перцептивної діяльності при розв'язанні задачі на виявлення простої деталі в складному геометричному зображенні.

Під час експериментів з'ясувалось що одні люди опираються на зовнішнє видиме поле, важко переборюють його вплив, їм потрібно багато часу, щоб побачити потрібну деталь в складному зображенні (це явище отримало назву полезалежність). Інші люди, навпаки, здатні контролювати вплив зорового враження опираючись на деякі внутрішні критерії (зокрема власний проприоцептивний досвід), легко переборюють вплив видимого поля, швидко знаходять деталь в складному зображенні (це явище отримало назву полenezалежності).

Методики діагностики полезалежності/полenezалежності.

1. Методика «Стрижень - рамка», яка є різновидом тестів просторової орієнтації. Випробовуваний, який знаходиться в повністю затемненій кімнаті, бачить перед собою рамку яка світиться, і стрижень в цій рамці, що також світиться. Експериментатор знаходиться в іншій кімнаті і за певною програмою змінює положення рамки і стрижня. Випробовуваний повинен привести стрижень у вертикальні положення по відношенню до поверхні землі. З'ясувалося, що випробовувані розрізняються за способом просторової орієнтації при оцінці ступеня вертикальності стрижня. Одні використовують зорові враження, орієнтуючись на положення рамки (ці випробовувані роблять більше помилок, оскільки сама рамка відхиляється від вертикалі). Інші спираються на проприоцептивні враження, орієнтуючись на положення власного тіла (ці випробовувані з більшою точністю приводили стрижень у вертикальне положення). Показник ПЗ/ПНЗ: величина відхилень стрижня від істинної вертикалі при приведенні його у вертикальне положення протягом серії вимірів (чим менше цей показник, тим в більшій мірі виражений полenezалежний стиль).

2. Методика «Регулювання положення тіла», також відноситься до тестів просторової орієнтації. Випробовуваний сидить на стільці в маленькій освітленій кімнаті. В трьох серіях з шести стіни кімнати і стілець нахилені в одну сторону, в трьох інших - в протилежні сторони (початкове відхилення стін кімнати складає 35°, стільця - 22°). Стіни кімнати залишаються похилими, при цьому випробовуваний повинен привести стілець у вертикальне, згідно з його

суб'єктивним уявленням, положення (тобто поставити його перпендикулярно поверхні землі). Одні випробовувані при виконанні цього завдання покладалися на відчуття власного тіла (і тоді їх дії були більш точними), тоді як інші - на образ нахилених стін кімнати (і тоді вони гірше справлялися з вирівнюванням положення стільця). Показник ПЗ/ПНЗ: величина помилки в ступені відхилення стільця від істинної вертикалі. Первинними оцінками були середні абсолютні помилки в ступені відхилення від істинної вертикалі, потім первинні оцінки по кожній серії переводилися в стандартні оцінки. Позитивний індекс (сума результатів по двом серіям) відображає полезалежний стиль, негативний - полenezалежний.

3. Методика «Включені фігури», представляє різновид перцептивних тестів. Дана методика існує в різних модифікаціях, в будь-яких з них задача випробовуваного - знайти просту фігуру усередині складної геометричної фігури. Швидке і правильне виявлення простої фігури (деталі) характеризує полenezалежність, повільне і помилкове - полезалежність. Таким чином, оцінюється ступінь, в якому індивідуальна перцепція знаходиться під впливом видимого поля. Вже в перших дослідженнях було засвідчено, що показники виконання методик «Стрижень - рамка», «Регулювання положення тіла» і «Включені фігури» на рівні кореляційного аналізу виявилися тісно зв'язаними між собою. На цій підставі Уїткін визнав можливим визначити ПЗ/ПНЗ як «структуруючу здатність в сприйнятті». Згодом з'ясувалося, що при факторизації результатів виконання тестів просторової орієнтації і перцептивного тесту, діагностуючого ПЗ/ПНЗ, утворюється єдиний чинник разом з субтестами «Кубики», «Складання фігур» і «Деталі, яких не вистачає» шкали Векслера. Ці дані, як вважав Уїткіна, свідчили про існування загального когнітивного стилю, який отримав назву аналітичний підхід до поля (або аналітичні здібності).

Подальші дослідження показали, що ПЗ/ПНЗ, вимірюється за допомогою методики «Включені фігури» (саме ця методична процедура через свою простоту застосовувалася в переважній більшості випадків), пов'язана з цілим рядом інших особливостей інтелектуальної діяльності: чинником «гнучкість припинення дії гештальта», по Терстоуну (завдання на пошук простих деталей у ряді складних геометричних фігур); чинником «адаптивна гнучкість» по Гілфорду (завдання на перевірку кмітливості, в яких випробовуваний повинен подолати заданий семантичний або фізичний контекст і знайти новий принцип його організації; пошук знайомих предметів, які включені в складну сцену, наприклад, «заховані» серед дерев); успішністю рішення завдань Дункера на «функціональну фіксацію» (завдання, що вимагають використовувати знайомий предмет новим, несподіваним способом); наявністю ефектів збереження в задачах Піаже; успішністю подолання установки в серії задач Лачинса (завдання, перевіряючі здатність змінювати засвоєний спосіб вирішення при зміні умов задачі); схильністю давати структуровані відповіді при роботі з плямами Роршаха. Значення цих

зв'язків, як вважав Уїткін, було достатньо зрозумілим: всі вказані психологічні вимірювання (включаючи ПЗ/ПНЗ) в тій чи іншій мірі характеризували «здатність долати складноорганізований контекст». Відповідно, якщо індивідуум знаходить здатність розділяти поле на елементи, організовувати і структурувати ситуацію, то він демонструє артикулюючий підхід до поля. Якщо, навпаки, індивідуум слідує полю як даному без яких-небудь серйозних спроб його реорганізації - значить він використовує глобальний підхід до поля. Продовження досліджень з використанням методики «Включені фігури» показало, що артикулюючий когнітивний стиль у сфері інтелектуальної діяльності пов'язаний з диференціацією образу фізичного «Я», розвинутих відчуттям особистої ідентичності і сформованістю спеціалізованих захистів і контролів. Факти, отримані в області вивчення цих чотирьох психологічних сфер, дозволили Уїткіну говорити про існування ще більш широкого вимірювання - рівня психологічної диференціації, характеризуючого ступінь артикулююче (ясності, розчленованості, виразності) досвіду суб'єкта. Нарешті, в більш пізніх роботах Уїткін зробив акцент на характері спрямованості суб'єкта: або на зовнішні чинники (тенденція бути полезалежним), або на внутрішні чинники (тенденція бути полenezалежним). Саме в рамках цієї дихотомії - схильності орієнтуватися на полт, або на самого себе - і стало використовуватися поняття «когнітивний стиль». Таким чином, ПЗ/ПНЗ у вузькому значенні слова - це здатність вичленяти просту деталь в складній фігурі, тоді як в широкому значенні слова - це показник рівня психологічної диференціації (і відповідно характеру пізнавальної спрямованості суб'єкта). З часом нагромаджувалися емпіричні дані, які говорили про те, що показники ПЗ/ПНЗ мають відношення до набагато ширшого спектру проявів інтелектуальної і особової активності, ніж це спочатку припускалось. При вивченні зв'язків ПЗ/ПНЗ з константністю сприйняття початкова гіпотеза Уїткіна про те, що ПНЗ особи повинні в більшій мірі знаходити аконстантність сприйняття через свою схильність сприймати об'єкт аналітично, незалежно від контексту (в даному випадку - відстані, що змінюється), не підтвердилась. Ясність в це питання внесли дослідження з використанням штучної інструкції. Так, якщо людині наперед пояснювалися відмінності між реальним і видимим розміром об'єкту в умовах зміни відстані, а потім їх заохочували давати оцінку розміру об'єкту, який сприймається, в термінах величини ретинального образу то виявлявся значущий кореляційний зв'язок між точністю перцептивної оцінки і результатами по методиці «Включені фігури».

У зв'язку з цими даними Уїткін робить важливий уточнюючий висновок про те що ПНЗ випробовувані можуть використовувати як аналітичний (артикулюючий), так і глобальний підходи в умовах аконстантного сприйняття, тоді як ПЗ випробовувані менш здібні до такого роду довільних «переміщень» по відповідній стильовій осі. ПЗ/ПНЗ знаходить свій вплив в таких складних видах інтелектуальної діяльності, як робота з текстом. Зокрема, наголошується перевага ПНЗ учнів в умовах, коли текст вимагає переструктурування і

реорганізації. Якщо як допомога для засвоєння тексту пропонуються питання типу умовиводів, у ПНЗ учнів показники розуміння тексту поліпшуються, тоді як у ПЗ - погіршуються. Труднощі ПЗ учнів пояснюються тією обставиною що умовивідні питання вимагають діяти понад буквального змісту тексту, здійснювати гіпотетико-дедуктивний підхід до його смислової перебудови, до чого особи з даним когнітивним стилем не схильні.

Особливий інтерес представляє зв'язок даного стилевого параметра з характеристиками навчання. За даними Уїткіна і Гуднау, незалежні від поля люди включаються в процес навчання швидше як його активні учасники, ніж як глядачі. Тому наприклад, в ефективності навчання ПНЗ осіб ведучу роль грає внутрішня мотивація. Навчання ж ПЗ осіб виявляється більш успішним в ситуації зовнішнього негативного підкріплення. В цілому академічна успішність вище у ПНЗ учнів (школярів і студентів). У них легше відбувається генералізація і перенесення знань, яскравіше виражена здатність вибирати більш раціональні стратегії запам'ятовування і відтворення матеріалу. Що стосується сфери уявлень про власне тіло, то поканики ПЗ/ПНЗ корелюють із здатністю чітко і швидко маніпулювати руками (завдання відтворити позиції пальців двох рук, зображених на серії фотографій) тактильної чутливості (завдання по розрізненню двох крапок на шкірі тіла, пізнанню «написаних на шкірі букв»). Найобширніші дані були отримані в результаті вивчення співвідношення показників ПЗ/ПНЗ з особливостями міжособистісних відносин.

На думку Уїткіна і Гуднау, які узагальнили великий об'єм експериментальних даних, ПЗ особи які в цілому в більшій мірі покладаються на зовнішні чинники (в ситуації спілкування - на інших людей), виявляються внаслідок цього більш соціально орієнтованими. Так, вони більш чутливі до соціальних дій, уважні до соціальних джерел інформації, делікатні по відношенню до інших людей, схильні тримати більш коротку фізичну дистанцію в умовах реального спілкування. Залежні від поля люди чекають від оточуючих підтримки і допомоги. Їм легше відповідати на питання і чути у відповідь схвальні вигук або одержуючи оцінку своїх відповідей. Для них характерна схильність до колективних форм діяльності, присутність інших людей інтенсифікує їх діяльність. У результаті, такі люди стають міжособистісно орієнтованими, ПЗ люди одержують більше інформації в процесі спілкування, легше ладнають з іншими людьми, легше вирішують конфліктні ситуації, рідше виказують негативне відношення до оточуючих. Ці люди схильні змінювати свої погляди у напрямі позиції авторитетів. Вони краще впізнають тих, з ким до цього бачилися лише короткочасно; віддають перевагу заняттям, які припускають контакт з людьми; популярні усередині їх групи.

Імпульсивність/рефлексивність. Даний когнітивний стиль, відповідно до первинних припущень Дж. Кагана, характеризує індивідуальні відмінності в схильності ухвалювати рішення швидко або повільно. Найбільш яскраво ця стильова властивість проявляє себе в умовах невизначеності, коли вимагається

здійснити правильний вибір з деякої безлічі альтернатив. Імпульсивні випробовувані схильні швидко реагувати в ситуації множинного вибору, при цьому гіпотези висувуються без аналізу всіх можливих альтернатив. Для рефлексивних випробовуваних характерний сповільнений темп реагування в подібній ситуації, гіпотези перевіряються і багато разів уточнюються, рішення ухвалюється на основі ретельного попереднього аналізу ознак альтернативних об'єктів.

Методики діагностики імпульсивності/рефлексивності.

1. Методика «Порівняння схожих малюнків». Випробовуваному пред'являється 2 тренувальних, потім 12 основних листів, на кожному з яких зверху знаходиться зображення знайомого предмету (фігура-еталон), а внизу розташовуються в два ряди 8 майже ідентичних зображень цього ж предмету, серед яких тільки одне повністю ідентичне фігурі-еталону. Випробовуваний повинен знайти і вказати зображення, повністю ідентичне фігурі-еталону. Показники імпульсивності/рефлексивності: 1) латентний час першої відповіді (сума); 2) загальна кількість помилок. Рефлексивні індивідууми знаходяться вище за медіану часу відповіді і нижче за медіану кількості помилок, тоді як імпульсивні індивідууми - нижче медіани часу відповіді і вище за медіану кількості помилок.

В середньому приблизно 2/3 виборки це рефлексивні та імпульсивні випробовувані, 1/3 - це дві особливі категорії випробовуваних, отримали назву швидких/точних і повільних/неточних. У всіх дослідженнях з використанням цієї методики повідомляється про вагому негативну кореляцію між показниками часу першої відповіді і кількістю помилок. Діти з віком стають більш рефлексивними, причому негативна кореляція між швидкістю і точністю з віком збільшується.

2. Методика порівняння об'єктів на основі дотикового і зорового порівняння. Випробовуваний одержує в руку - без зорового контакту - дерев'яну фігуру, яку він без обмеження часу вивчає, торкаючись її пальцями. Потім випробовуваному зорово пред'являється дошка з п'ятьма подібними фігурами. Зразки, що пред'являються, - це частково геометричні об'єкти, частково - знайомі предмети. З цих фігур тільки одна ідентична тій, з якою випробовуваний тактильно познайомився. Саме цю фігуру він повинен знайти серед зразків. Показники імпульсивності/рефлексивності: 1) час, необхідний для тактильного вивчення основної фігури; 2) латентний час першої відповіді; 3) кількість помилок. Звичайно в інтерпретації цього когнітивного стилю на перший план виходять індивідуальні відмінності в когнітивному темпі. Проте, як справедливо відзначив В. Колга, при аналізі даного стильового параметра доцільно розрізняти його змістові (точність) і динамічні (швидкість) аспекти. Більш того, останнім часом все частіше висловлюється думка, що саме компонент «помилки» є критичним в осмисленні природи цього когнітивного стилю.

Огляд досліджень даного стильового параметра, представлений в

роботі Б. Мессера, свідчить що в області скануючої поведінки рефлексивність припускає більш систематичний збір інформації в умовах роботи з методикою Кагана. Зокрема, судячи з характеру глазорухової активності рефлексивні випробовувані затрачують більше часу на загальний розгляд всіх малюнків, у них більша кількість поглядів на окремі малюнки, вони частіше фіксують погляд на однакових ознаках малюнків, порівнюючи їх між собою. Рефлексивні особи не тільки витрачають більше часу, оцінюючи свої гіпотези, але також збирають більше інформації до моменту своєї відповіді. Для полюса рефлексивності характерні наступні особливості інтелектуальній діяльності (відповідно протилежні особливості характеризують полюс імпульсивності): використання більш продуктивних стратегій рішення задач; більш високий рівень метапам'яті у вигляді інтроспективного знання про особливості роботи власної пам'яті; полenezалежність; високі показники учбової успішності, у тому числі відсутність труднощів в читанні. Характерно, що тенденція затримувати відповідь в ситуації невизначеного вибору проявляє себе і в особливостях рухової активності: рефлексивні діти більш успішні в довільному уповільненні своїх моторних дій (при інструкції виконувати яке-небудь рухове завдання якомога повільніше). Крім того, рефлексивні діти, порівняно з імпульсними, володіють більш зрілим рівнем мови, яку вони успішно використовують в цілях саморегуляції у тому числі і для контролю своїх моторних дій. Ці факти, на думку Б. Мессера, говорять про те, що для рефлексивних дітей характерна велика вираженість вербального контролю за своєю поведінкою. В цілому результати вивчення цього когнітивного стилю вказують на те, що імпульсивність/рефлексивність виступає як непряма міра співвідношення орієнтовної, контрольної і старанної фаз в структурі інтелектуальної діяльності. При цьому основна відмінність між полюсами імпульсивності і рефлексивності полягає в об'ємі тієї інформації, яку індивідуум збирає до ухвалення рішення: імпульсивні особи ухвалюють рішення на недостатній інформаційній основі.

Когнітивна простота/ складність. Людина розуміє, інтерпретує, оцінює і прогнозує дійсність на основі певним чином організованого суб'єктивного досвіду, який представлений у вигляді системи особових конструктів. Конструкт - це біполярна суб'єктивна шкала, що реалізовує одночасно дві функції: узагальнення (встановлення схожості) і протиставлення (встановлення відмінності) в умовах оцінки тих або інших об'єктів (перш за все інших людей і самого себе). Прикладом можуть служити конструкти «добродушний - злісний», «розумний - дурний», «небезпечний - безпечний» і т.ін. При аналізі особливостей організації суб'єктивної системи конструктів Келлі надавав особливу увагу такій якості, як системність конструктів. Конструкти не є ізольованими утвореннями, вони певним чином взаємозв'язані і взаємозалежні. Таким чином, принципово важливим є та обставина, що про міру когнітивної складності суб'єктивного оцінюваного простору слід судити як на основі ступеня диференційне™ конструктивної системи (кількості наявних

незалежних конструктів), так і на основі ступеня її інтегрованості (характеру зв'язків між конструктами).

Методики діагностики когнітивної простоти/складності. Як засоби діагностики даного стильового параметра використовуються різні модифікації розробленого Д. Келли методу репертуарних ґрат, що дозволяє судити про різні аспекти організації конструктивної системи конкретної особистості. Найбільші труднощі у вивченні когнітивної простоти/складності пов'язані з проблемою операціоналізації цього когнітивного стилю. Як правило, на перший план виходить таке вимірювання простоти/складності, як ступінь диференційне конструктів («когнітивна диференційна»), запропоноване Д. Бієрі. Когнітивна диференційність визначається як здатність конструювати соціальне оточення на основі безлічі незалежних (що розрізняються) вимірювань. При цьому передбачається, що когнітивна складність співвідноситься з наявністю у суб'єкта високо диференційних когнітивних структур, а когнітивна простота - з наявністю слабо диференційованих когнітивних структур. По мірі збільшення кількості існуючої в наявності інформації когнітивно прості випробовувані характеризувались тенденцією покращувати свої прогнози про іншу людину більшою мірою, ніж когнітивно складні. При пред'явленні додаткової інформації, яка має відношення до оцінювання іншої людини, когнітивно прості випробовувані в найменшій мірі змінювали ту оцінку цієї людини, яка у них склалася до пред'явлення додаткової інформації, тоді як когнітивно складні або усилювали свої первинні оцінки, або змінювали їх на протилежні. В умовах послідовного пред'явлення суперечливої інформації (спочатку групі випробовуваних пред'являлася позитивна інформація про людину, потім про нього ж - негативна) когнітивно прості випробовувані знайшли ефект новизни, тобто продемонстрували значні зміни в своїх думках на зразок інтеграції інформації, в той час як когнітивно складні виявилися схильними дотримуватись амбівалентної оцінки цієї людини. Люди з низькою когнітивною складністю знаходять більше спільного між собою та іншими людьми (у вигляді високого показника ідентифікації) і відповідно більш позитивно їх оцінюють. У свою чергу, когнітивна складність позитивно пов'язана з екстраверсією як особистісною межею, що припускає успішність спілкування. Огляд літератури, яка присвячена вивченню цього когнітивного стилю, дозволяє виявити одну цікаву тенденцію. Спочатку в загальному об'ємі робіт переважали дослідження які затверджували соціальну і інтелектуальну ефективність когнітивно складних осіб. Проте, в останні десятиліття з'явилася інша тенденція, пов'язана з усвідомленням неможливості інтерпретації цього когнітивного стилю як лінійного вимірювання. Так на думку С. Маркуса і А. Катіна, дуже високий рівень когнітивної складності може приводити до ригідності, що ускладнює побудову синтетичного образу оточення». В цілому ж, і цю обставину слід особливо підкреслити, дані про зв'язок когнітивної простоти/складності з різними особовими і поведінковими проявами вельми суперечливі. Одні автори відзначають що полюс когнітивної складності

пов'язаний з більшою точністю в оцінці себе та інших людей, більшою ефективністю в спілкуванні, успішністю рішення інтелектуальних задач і т.ін. Інші косятують його співвідношення з тривожністю, догматизмом ригідністю, меншої соціальної адаптивності. Мабуть, про когнітивну складність можна говорити тільки в тому випадку, якщо одночасно враховується цілий ряд показників особливостей організації системи суб'єктивних конструктів: міра диференційоване конструктів; міра їх зв'язності; міра їх інтегрованості (ступінь організуючого впливу суперординантних конструктів на субординантні); міра їх стабільності, яка визначається ступенем повторюваності результатів через певний проміжок часу.

Вузький/широкий діапазон еквівалентності. Даний когнітивний стиль характеризує індивідуальні відмінності в особливостях орієнтації на риси схожості або риси відмінності об'єктів. Зокрема, в експериментах на вільну класифікацію об'єктів було виявлено, що деякі випробовувані розділяють об'єкти на багато груп, що мають малий об'єм (вузький діапазон еквівалентності), інші випробовувані утворюють мало груп, що мають великий об'єм (широкий діапазон еквівалентності). На думку Р. Гарднера, вузький діапазон еквівалентності припускає більш деталізовану категоризацію вражень, що дозволяє говорити про використання цими випробовуваними більш точних стандартів в оцінці відмінностей об'єктів. Згодом Гарднер запропонував пояснювати характерний для даного індивідуума діапазон еквівалентності як прояв понятійної диференціації: чим більше груп об'єктів виділяється в умовах їх категоризації, тим вище понятійна диференціація. Таким чином, суть цього когнітивного стилю в тому, багато або мало категорій представлено в індивідуальному понятійному досвіді. В роботах вітчизняних авторів цей стильовий параметр інтерпритується як «аналітичність» (схильність орієнтуватись на виявлення відмінностей у ряді об'єктів) і «синтетичність» (схильність орієнтуватися на виявлення схожості у ряді об'єктів).

Методики діагностики вузькості/широти діапазону еквівалентності

1. Методика «Вільне сортування об'єктів». Випробовуваному пропонується розкласти 75 реальних предметів на групи найбільш зручним, логічним і природним, з його точки зору, способом. Підкреслюється, що завдання не має єдино правильного рішення і що кожний розкладає групи по своєму. Показники вузькості/широти діапазону еквівалентності: 1) кількість виділених груп; 2) кількість об'єктів в найбільшій за об'ємом групі; 3) кількість груп, що складаються з одного об'єкту.

2. Методика «Константність розміру». Випробовуваному пред'являється об'єкт еталон - круг діаметром 39,7 см, - з яким слід порівняти 23 додаткові круги діаметром від 29,7 до 39,7 см, які показували з меншої відстані. До основного експерименту випробовуваному пояснюють різницю між уявним (видимим) розміром об'єкту і його реальним розміром в умовах відстані, що змінюється. За інструкцією випробовуваний повинен порівняти круги, що пред'являються, з кругом еталоном в термінах ретинального (видимого) розміру.

На думку Гарднера, можливість ефективного ретинального образу пов'язана з аналітичним відношенням випробовуваного до власного перцептивному досвіду (як ми пам'ятаємо, подібної ж позиції дотримувався Р. Уїткін). Показник вузькості/широти діапазону еквівалентності: величина діаметра обраного кола як індикатор оцінки точності в порівнянні суб'єктивного образу із стандартом в термінах ретинального розміру. Чим менше цей показник, тим більше точність ретинального образу (отже чим більш точнішими аналітичними критеріями володіє випробуваний в оцінці своїх перцептивних вражень і тим вже діапазон еквівалентності). Судячи з відсутності в літературі посилань на дану методику, в подальших дослідженнях діапазону еквівалентності вона практично не застосовувалася. В роботах Р. Гарднера і його співавторів наголошується, що вузький діапазон еквівалентності співвідноситься з наступними особливостями інтелектуальної діяльності: близькістю вільних асоціацій до слова-стимулу; буквальною відтворення і меншою оригінальністю в розповідях по ТАТ; тенденцією наближати свої оцінки до деякої середньої величини; перевагою простих, симетричних фігур в тесті Баррона-Уелша а також схильністю пропонувати одноманітні відповіді при виконанні тесту «Способи використання предмету» Гілфорда, тобто низьким рівнем креативності. Відмінності в особливостях категоризації, що виявляються на двох стильових полюсах (вузький або широкий діапазон еквівалентності), полягають, на думку авторів вказаних досліджень, не стільки в здатності бачити відмінності скільки в чутливості до відмінностей. Характерно, що представники різних полюсів звертають увагу на відмінності різного типу. Так, «аналітики» спираються в основному на явні фізичні властивості об'єктів, тоді як «синтетики» - на їх приховані додаткові значення; 63 % «аналітиків» виділяють групи за матеріалом («всі предмети паперові»), серед «синтетиків» такий тип категоризації відсутній; групи, включаючи повністю ідентичні об'єкти, виділяють 100% «аналітиків» і лише 11 % «синтетиків»; групи що складаються з одного об'єкта, утворюють 88 % «аналітиків» і лише 11 % «синтетиків».

Додаткові когнітивні стилі

Вузькість/широта категорії. Даний когнітивний стиль до певної міри близький по значенню когнітивному стилю «вузький/широкий діапазон еквівалентності», хоча це далеко не тотожні стильові проявлення. Діапазон еквівалентності характеризує ступінь суб'єктивної диференціації різних об'єктів на основі безлічі понятійних категорій («великі», «мають неправильну форму», «червоного кольору» і т. ін.). Таким чином, вузькі категоризатори схильні специфікувати свої враження і обмежувати область застосування певної категорії, тоді як широкі категоризатори, навпаки, схильні підводити під одну категорію велике число підтверджуючих її прикладів.

Методики діагностики вузькості/широти категорії. 1. Методика «Оцінка точкових наборів». Тестовий матеріал складається з декількох серій діапозитивів по 9 точкових наборів, кожний з яких включає від 20 до 28

випадково розташованих крапок. Випробовуваний повинен за короткий час експозиції ідентифікувати ці набори, що послідовно пред'являються, із стандартними наборами в 20, 21 і 22 крапки. Показник міри широти категорії: число кадрів, які відзначені випробовуваним як ідентичні стандартним наборам. Їх відносне збільшення характеризує широку категоризацію, тенденція до зменшення ствердних відповідей - вузьку категоризацію.

2. Методика «Підбір синонімів». Випробовуваним показують 24 основних слова (іменники, дієслова або прикметники) з різними синонімами. Випробовуваний повинен вибрати серед них ті, які, на його думку, схожі на основне слово, є його синонімами. Показник широти категорії: загальне число вибраних синонімів (чим менше це число, тим вже віддається перевага суб'єктом широта категорії).

3. Методика «Середні думки». У варіанті цього тесту, запропонованого Т. Петтігрю, випробовуваному пред'являються 20 завдань наступного типу: спочатку йому повідомляється середня величина якого-небудь об'єкту або явища (середнє зростання чоловіка, середня швидкість польоту птаха і т. ін.), потім пропонується вибрати максимальну і мінімальну можливу величину цього об'єкту або явища з 4-х запропонованих варіантах. Кожна відповідь потім оцінюється певною кількістю балів. Не дивлячись на те що, здавалося б, у разі таких когнітивних стилів, як діапазон еквівалентності і вузькість/широта категорії, ми маємо відносно однорідні в психологічному плані характеристики, деякі автори вказують або на відсутність, або на наявність вельми слабого кореляційного зв'язку між цими стильовими параметрами. Цю обставину важко пояснити, оскільки обидва ці стилі описують певний аспект роботи понятійного мислення, а саме акти категоризації.

Ригідний/гнучкий пізнавальний контроль. Цей когнітивний стиль характеризує ступінь суб'єктивної труднощі в зміні способів переробки інформації в ситуації когнітивного конфлікту. Ригідний контроль говорить про труднощі в переході від вербальних функцій до сенсорно-перцептивних через низький ступінь їх автоматизації, тоді як гнучкий - про відносну легкість такого переходу через високий ступінь їх автоматизації.

Методики діагностики ригідності/гнучкості пізнавального контролю

1. Методика словесно-колірної інтерференції. Випробовуваному послідовно пред'являються три карти. На першій - сто слів, що позначають назви чотирьох основних кольорів (інструкція: щонайшвидше прочитати слова). На другій - сто різнокольорових зірочок тих же основних чотирьох кольорів (інструкція: щонайшвидше назвати колір зірок). На третій - сто назв кольорів, які не відповідають кольору чорнила, яким написано дане слово. Наприклад, слово «червоний» написано жовтим чорнилом, слово «синій» - зеленими і т.ін. (інструкція: щонайшвидше назвати колір, яким написано кожне слово) Низька інтерференція говорить про здатність гальмувати більш сильні по своїй природі вербальні функції заради сприйняття кольору, висока - про те, що випробовуваний насилу звільняється від впливу значення слова при його

невідповідності наглядному враженню. Таким чином, один полюс цього когнітивного стилю характеризує гнучкий контроль і сильну автоматизацію пізнавальних функцій, інший - ригідний (жорсткий) контроль і слабу автоматизацію пізнавальних функцій.

2. Методика вільних асоціацій. Протягом 3 хвилин випробовуваний називає будь-які слова, зв'язані, на його думку, із словом-стимулом (наприклад, «будинок»). Відповіді класифікуються в 7 категорій залежно від величини дистанції кожного названого слова по відношенню до слова-стимулу: I - безпосередній опис будинка; II - внутрішня будова будинка; III - те, що знаходиться в будинку; IV - оточуючий будинок ландшафт; V - віддалені по значенню, але пов'язані з поняттям «будинок» відповіді; VI - гра словами; VII - все, що не відноситься до будинку.

Показники ригідності/гнучкості пізнавального контролю: 1) довжина дистанції вільних словесних асоціацій; 2) загальна кількість відповідей в протоколі. Чим більш віддалені від слова-стимулу слова представлені у вільних асоціаціях і чим їх більше, тим більше виражена гнучкість пізнавального контролю. Характерно що в даному випадку ступінь гнучкості пізнавального контролю співвідноситься з характеристиками внутрішнього поля значень, в яке включено слово-стимул. Не дивлячись на обмеженість повідомлень про емпіричні зв'язки ригідності/гнучкості пізнавального контролю з іншими психологічними змінними, можна припустити що цей когнітивний стиль має пряме відношення до механізмів інтеграції словесно-мовної і сенсорно-перцептивної форм досвіду, а також до процесів мимовільної і позавільної регуляції пізнавальної активності в умовах їх конфлікту.

Толерантність до нереалістичного досвіду. Даний когнітивний стиль знаходить себе в ситуаціях, для яких характерна невизначеність, двозначність. Толерантність до нереалістичного досвіду припускає можливість ухвалення вражень, не відповідних або навіть що суперечать існуючим у людини уявленням, які він оцінює як правильні і очевидні. Толерантні особи оцінюють досвід по фактичним характеристикам і мало схильні формулювати його в термінах «звичайного», «очікуваного», «відомого». Нетолерантні особи опираються пізнавальному досвіду, в якому початкові дані суперечать їх наявному знанню.

Методики діагностики нетолерантності/толерантності до нереалістичного досвіду

1. Методика «Уявний рух». На етапі інструктажу випробовуваному показують два окремі кадри із зображенням коня і пояснюють, що хоча в експерименті він, можливо, і сприйматиме даний об'єкт тим який рухається, насправді не рухатиметься (тобто випробовуваний спочатку знав, що сприйняття руху - це свого роду ілюзія). В умовах основного експерименту частота чергування двох кадрів поступово збільшувалася. Таким чином, на першому етапі випробовуваний повинен був бачити дві чергуючі фігури коня, на другому - одну фігуру, що рухається, і на третьому - дві одночасно мелькаючі фігури.

Показник міри толерантності: величина тимчасового діапазону (в секундах), в якому даний випробовуваний бачив одного коня, що рухається (чим він більше, тим більше виражена толерантність до нереалістичного досвіду). Як бачимо, в даному експерименті створювався конфлікт між заданим в інструкції знанням і об'єктивними характеристиками актуальної ситуації. Чим, в більшій мірі випробовуваний здатний «відсторонитися» від заданого в інструкції знання, тим швидше він допускає в свою свідомість ефект руху на другому етапі і тим в меншій мірі поспішає відмовитися від факту руху на третьому, тобто можна говорити про толерантність до нереалістичного досвіду (показник тимчасового діапазону при цьому прагне максимуму). Навпаки, чим в більшій мірі випробовуваний дотримується заданого в інструкції знання, тим повільніше він схильний погодитися з фактом наявності руху і тим швидше він від нього відмовляється. Отже, можна говорити про нетолерантність до нереалістичного досвіду (показник тимчасового діапазону в цьому випадку мінімальний).

2. Методика Роршаха. Плями Роршаха - відкриті ситуації, в яких відсутні правила їх інтерпретації. Показник нетолерантності до нереалістичного досвіду: кількість очевидних відповідей, побудованих на ясних, прямих деталях плями і його формі, що легко виділяється; відсутність асоціативної розробки відповіді.

Фокусуючий/скануючий контроль. Цей когнітивний стиль характеризує індивідуальні особливості розподілу уваги, які виявляються в ступені широти обхвату різних аспектів відображення ситуації, а також в ступені обліку її релевантних і нерелевантних ознак. Спочатку він отримав назву «фокусуючого контролю», оскільки на перший план виходила здатність випробовуваного концентрувати увагу на деяких об'єктивно заданих характеристиках стимулу. Проте згодом від цього терміна довелося відмовитися, бо ефекти концентрації уваги ґрунтувалися на постійному скануванні (перегляді) поля. Відповідно, одні випробовувані оперативно розподіляють увагу на безліч аспектів ситуації, виділяючи при цьому її об'єктивні деталі (поліус широкого, або скануючого, контролю). Увага інших випробовуваних, навпаки, є поверхневою і фрагментарною, при цьому воно фіксує явні характеристики ситуації (поліус вузького, або фокусуючого, контролю). На думку Ч. Носала, цей когнітивний стиль має вид процедури перегляду сприйманого поля, який реалізується в двох основних формах: 1) перегляд відповідно до деякого заданого критерію; 2) перегляд в умовах невизначеного критерію. Саме ці дві форми сканування знайшли своє віддзеркалення в методиках діагностики даного когнітивного стилю.

Методики діагностики фокусуючого/скануючого контролю

1. Методика оцінки розміру кола в умовах відволікаючих перешкод. Випробовуваний повинен дати по можливості точну оцінку розміру кожного кола відносно до заданого кола-стандарту, що послідовно пред'являється, ігноруючи при цьому що заважають йому кольорові малюнки на самих колах. Показник міри широти сканування: середнє число помилок (чим їх менше, тим

ширше сканування). Таким чином, «широкі сканувальники» показують в цьому тесті високу точність внаслідок того, що вони активно розподіляють увагу між стандартним і порівнюваним колом, концентруючись на релевантних ознаках відображаємого об'єкта (розмірі кола) і відсторонюючись від нерелевантних (колірних перешкод). «Вузькі сканувальники» демонструють меншу точність своїх оцінок, оскільки їх увага виявляється більш обмеженою за об'ємом, надмірно сфокусованим на певних аспектах ситуації. Ці випробовувані більш розслаблені і менш критичні в своїх оцінювальних думках.

2. Методика сортування емоціогенного і нейтрального матеріалу. Випробовуваному пропонується розсортувати на групи карток з сексуальним, агресивним і нейтральним змістом. Показник: кількість карток, відкладених випробовуваним в групу, яку він суб'єктивно вважає «індиферентною» (чим більше картинок оцінено випробовуваним як індиферентні, тим, в більшій мірі контрольованими є його емоційні переживання і, відповідно, тим більше широта сканування з погляду обліку безлічі деталей ситуації). Таким чином, ступінь вираженості фокусуємого/скануючого контролю співвідноситься з тенденцією відділяти пізнавальні враження від афекту. Іншими словами, широкі сканувальники фіксують в ситуації більше об'єктивних деталей і у меншій мірі беруть до уваги свої емоційні оцінки цієї ситуації. За індивідуальними відмінностями в скануванні лежать, як мінімум, два чинники: по-перше, відмінності в станах уваги (і, відповідно, відмінності в кількості інформації, яка збирається до вислову думки); по-друге відмінності в здатності пригнічувати імпульсну експресію. Дійсно, саме особливості розподілу уваги обумовлюють відмінності між двома полюсами цього когнітивного стилю. Зокрема, наголошувалося що точність оцінки порівнюваного кола щодо стандарту визначається кількістю центрацій уваги на стандартному і порівнюваному колах: чим їх менше, тобто чим активніше випробовуваний розподіляє між ними увагу тим менше він робить помилок при їх ідентифікації. По суті, в методиці оцінки розміру широкі сканувальники характеризуються «протиборчим підходом» який виявляється в тенденції долати ефект центрацій на колірних перешкодах і інших ілюзорних аспектах тестової ситуації. Характерно, що випробовувані з найбільшою кількістю помилок виявилися схильними до переоцінки видимого розміру кола. Дана обставина дозволила Гарднеру проінтерпретувати природу даного стильового параметра в термінах гіпотези центрацій Піаже. В цілому можна сказати, що даний когнітивний стиль характеризує такий аспект уваги, як інтенсивність/екстенсивність (на відміну від полезависимого/полenezависимого стилів, які, як вважається, презентують інший аспект уваги - його селективність). Широкі сканувальники показують менш виражену інтерференцію в тесті Струпа, тобто краще контролюють свої вербальні реакції. Подібного роду факти дозволили виказати припущення про те, що ефективне сканування виступає як прояв дії більш загального механізму, а саме: здібності гальмувати, стримувати власну імпульсну активність.

Конкретна/абстрактна концептуалізація. О. Харві, Д. Хаит і Г. Шродер

проаналізували індивідуальні особливості понятійної сфери, пов'язані з відмінностями в ступені її конкретності/абстрактності. В основі конкретності/абстрактності лежать такі психологічні процеси, як диференціація і інтеграція понять. Поліус «конкретної концептуалізації» характеризується незначною диференціацією і недостатньою інтеграцією понять. Для «конкретних індивідуумів» типові наступні психологічні якості: схильність до чорно-білого мислення, залежність від статусу і авторитету, нетерпимість до невизначеності, стереотипність рішень, ситуативний характер поведінки, менша здатність мислити в термінах гіпотетичних ситуацій і т. ін., Навпаки, поліус «абстрактної концептуалізації» припускає як високу диференціацію, так і високу інтеграцію понять. Відповідно, для «абстрактних індивідуумів» характерна свобода від безпосередніх властивостей ситуації, орієнтація на внутрішній досвід в поясненні фізичного і соціального світу, схильність до ризику, незалежність, гнучкість, креативність і т.ін. В ході онтогенетичного розвитку відбувається збільшення абстрактності індивідуальної понятійної системи, що обумовлюється зростанням числа альтернативних схем для сприйняття і аналізу одного і того ж об'єкту, відходом від стандартних оцінок за рахунок здібності, що збільшується, до внутрішніх перетворень і комбінацій понять.

Методики діагностики конкретності/абстрактності концептуалізації.

Основна методична процедура - методика незакінчених пропозицій в двох варіантах.

1. Методика «Завершення пропозицій». Випробовуваному пропонується набір фраз, в кожній з яких задана яка-небудь значуща соціальна ситуація з елементами конфлікту (вина, брак, моє «Я», минуле і т. п.). Кожну фразу потрібно закінчити з використанням одного-двох пропозицій. Показник міри концептуалізації: якісна оцінка в 5-бальній системі кожної відповіді залежно від ступеня його абстрактності з подальшим їх додаванням (чим вище підсумкова сума балів, тим більше виражена схильність до абстрактної концептуалізації).

2. Методика «Я вірю, що...». Випробовуваному пропонується проінтерпретувати той або інший аспект власної поведінки або ситуації (наприклад, «Я вірю, що моя мати...», «Я вірю, що правила...» і т. ін.). Показник міри концептуалізації: одна загальна якісна оцінка всіх відповідей по критерію їх віднесення до одного з чотирьох структурних рівнів організації понятійної системи.

Згладжування/заострення. Індивідуальні відмінності, зафіксовані в цьому когнітивному стилі, мають відношення до особливостей зберігання в пам'яті матеріалу, що запам'ятовується. У «сгладжувателів» збереження матеріалу в пам'яті супроводжується його спрощенням, втратою деталей, випаданням тих або інших фрагментів. Навпаки, в пам'яті «загострювачів» відбувається виділення, підкреслення специфічних деталей матеріалу, що запам'ятовується. Згодом спеціально підкреслювалося, що даний стильовий параметр з'являється в умовах

сприйняття і запам'ятовування послідовності стимулів, характеризуючи, таким чином, чутливість випробовуваних до поступово наростаючих відмінностей у ряді сприйманих дій.

Методики діагностики загострення/згладжування.

1. Методика схематизації. В одному з її варіантів випробовуваний повинен виказати думку про 150 квадратів, які поступово збільшуються в розмірах. Спочатку, як приклад, показують найменший квадрат (із стороною 1 см) і найбільший (із стороною 18 см). Потім послідовно пред'являється вся основна серія квадратів (кожний квадрат пред'являється на 3 секунди при інтервалі в 8 секунд). Випробовуваний повинен оцінити їх величину. Показник загострення/згладжування: кількість помилок. Поліус загострення (незначна кількість помилок) говорить про високу чутливість до слабких відмінностей, тому послідовні стимули переважно оцінюються як «різні». Поліус згладжування (велика кількість помилок) свідчить про те, що в пам'яті випробовуваного відбувається асиміляція слідів минулих вражень і актуальних вражень, внаслідок чого сприйняті квадрати в своїй більшості розглядаються як «однакові».

2. Методика «Послідовність картинок», розроблена С. Сантостефано. Випробовуваному послідовно показують 60 картинок. Загострення проявляється в тому, що випробовуваний достатньо швидко помічає зникнення деталей на картинках, згладжування - в запізненому усвідомленні наявності змін на картинках, які послідовно показують, або їх ігноруванні. Наголошується, що для «сглажувателів» характерні такі особистісні риси, як пасивність, консерватизм..

Поняття життєвого стилю в психології. Характеристики всіх рівнів індивідуальності проявляються в тому способі взаємодії зі світом, який виробляється у людей і, подібно решті особливостей, також має варіанти. Для позначення цього способу в диференційній психології використовують поняття «стиль».

Одну з перших вказівок на важливість стилю людської поведінки приписують І.В.Гете, який вважав його проявом вищих властивостей індивідуальності. А в психології поняття життєвого стилю стало використовуватися вперше Альфредом Адлером, який мав на увазі під ним унікальне з'єднання рис, способів поведінки і звичок, що визначають неповторну картину існування людини. А.Адлер використовував для ілюстрації поняття "життєвий стиль" такий образ. "Якщо ми порівняємо сосну, що росте в долині, з сосною, яка зміцнилася на вершині гори, ми побачимо, що вони ростуть по-різному. Це дерева одного і того ж вигляду, але їх життєві стилі різні. Стиль життя дерева - це його індивідуальність, яка виражається і формується в певному оточенні.

Розпізнається стиль тоді, коли ми бачимо, що у кожного дерева є своя модель життєвої поведінки, а не просто одні механічні реакції на оточення". Стиль життя присутній завжди, але виявляється лише при зіткненні людини з

життєвими проблемами. Це обумовлено тим, що формується він в дитинстві під впливом труднощів, що переживаються, і ґрунтується на прагненні до мети, остаточно закріплюючись до 4-5 років. А доросле життя людини, на думку Адлера, лише фіксує і зберігає стиль життя, і тому дає можливість передбачати людську поведінку. Дуже важливим в контексті індивідуальної психології є порядок народження дітей в сім'ї. Знаючи місце людини у ряді його братів і сестер, можна визначити і його стиль: наприклад, з погляду Адлера, було очевидним, що старші діти завжди переживають ревності по відношенню до молодших і тому вимушені самостверджуватися спочатку в сім'ї, а потім - і у великому соціумі (в сучасній психології, втім, вирішальне значення порядку народження є суперечливим).

Як же складається життєвий стиль? Розвиваючи свою ідею про початкове переживання людиною своєї неповноцінності, Адлер міркував, що це переживання стає нестерпним і спонукає людину до дій, що виправляють ситуацію. В результаті у нього з'являється мета, якої він і досягає доступними йому способами, компенсуючи початковий дефект, недолік або просто низький рівень здібностей. Отже, поняття стилю відповідає системному принципу еквіфінальності, згідно якому в складних системах існують різні шляхи, що приводять до одного і того ж результату (фіналу).

Таким чином, стиль життя включає психологічні якості, розташовані на трьох рівнях індивідуальності: це індивідуальна характеристика (дефект), духовно-світоглядна (мета) і засіб, завдяки якому ця мета досягається. Стиль стійкий і проявляється в розв'язанні людиною основних життєвих задач, серед яких Адлер виділяв роботу, дружбу і любов і які здійснюються, роблячи взаємний вплив один на одного; саме постійність стилю і визначає постійність особи. І, хоча стиль кожної людини неповторний, Адлер все ж таки запропонував класифікацію установок, що лежать в основі найпоширеніших стилів і що характеризуються двома якостями - соціальним інтересом і ступенем активності. Нормальним Адлер вважав такий спосіб життя, при якому людина настільки добре адаптована, що, «хоче він того чи ні, суспільство отримує певну вигоду з його діяльності. Крім того, з психологічної точки зору, у нього достатньо енергії і сміливості, щоб відкрито зустрічати проблеми і труднощі, які трапляються в його житті.

Для формування життєвого стилю важливі такі якості, як здатність встановлювати правильну дистанцію по відношенню до людей, спосіб підтримки, який властивий людині, сміливість і боязливість, віра у припущення, яка на думку Адлера, часто заважає людині приймати свої життєві задачі і тому некорисна. Стиль життя піддається корекції, яка в основному полягає в пробудженні відчуття спільності з іншими і одночасно - особистої незалежності.

Таблиця 1

Типи життєвого стилю за А.Адлером

		Соціальний інтерес	
		-	+
Активність	+	«Керуючий тип» Самовпевнені, наполегливі люди, поведінка яких не передбачає турботи за людьми. Важлива установка перевершення над світом. Основні життєві задачі вирішують в асоціальній мірі.	«Соціально-корисний тип» Втілювання особистісної зрілості; усвідомлюють необхідність співробітництва, особистої мужності та готовності діяти для інших. Зацікавлені в благополуччі інших.
	-	«Тип, який бере» Відносяться до світу паразитично, в основному вирішують свої задачі за рахунок інших, прагнучи отримати як умога більше. Низька активність не дозволяє їм бути асоціальними.	Типу з такими характеристиками не існує: неможливо мати високий соціальний інтерес та низьку активність.
		«Уникаючий тип» Не володіють позитивними цілями, основною стратегією поведінки є уникання. Переважає соціально-безкорисна поведінка та низька продуктивність життя.	

Поняття стилю використовувалося і Г.Оллпортом, який зробив спробу розвести базові особові риси і риси інструментальні, що використовуються як засіб досягнення мети. В сучасній психології стильові характеристики виділяються у всіх галузях науки і довели свою високу евристичність при описі особливостей взаємодії людини з предметами, суб'єктами і просто способу розв'язання ним життєвих або розумових задач. Тому стильові характеристики згодом почали розглядати як індивідуальний спосіб взаємодії з світом в цілому.

Самоактуалізація та Я-концепція як основа життєвого стилю. Я-концепція як основа життєвого стилю. Оскільки початковим моментом для вироблення життєвого стилю є уявлення людини про себе, необхідно стисло розглянути індивідуальну варіативність самосвідомості. Сукупність уявлень індивіда про себе, яка включає в себе також і переконання, оцінки і тенденції поведінки, називається Я-концепцією. Інакше кажучи, Я-концепція - система найзагальніших установок суб'єкта на самого себе. Я-концепція визначає міру успішності людини в різних сферах дійсності і області його вразливості, виконуючи три ролі: по-перше, сприяє досягненню внутрішньої узгодженості особи; по-друге, визначає інтерпретацію досвіду людини і, по-третє, є джерелом очікувань. Таким чином, Я-концепція виступає регулятором практично всіх особових і характерологічних процесів. Я-концепція за своїм походженням, в основному фенотипічне утворення, яка підкріплюється генетично рівнем тривожності і властивостями нервової системи. Самооцінка, найважливіша складова самосвідомості, може бути обчислена по оригінальній формулі У.Джеймса: самооцінка = успіх/притязання. Вона змінюється з віком, накопичуючи такі вимірювання, як диференційність (подробниця окремих

уявлень про себе), висоту (вона може бути середньою, високою і низкою), адекватність (вона повинна відповідати особистим об'єктивним досягненням). Самооцінка складається в дитинстві під впливом зовнішніх оцінок, які інтеріоризуючись, перетворюються на самовідношення. Це можливо тільки починаючи з певного рівня інтелектуального розвитку (діти-олігофрени, у яких немає смислового узагальнення, стійкої самооцінки так і не придбавають). За даними досліджень, присвячених диференційованій самооцінці, знайдено, що, якщо порівнювати самозвіти різних вікових категорій (наприклад, семикласників, старшокласників і дорослих людей близько 30 років) по п'яти параметрах самооцінки (фізичним якостям, успішності, інтелектуальному розвитку, міжособовому спілкуванню і відповідальності), з віком індивідуальні варіації посилюються. Тоді як дитина раннього віку оцінює себе однаково по всіх якостях, респонденти старшого віку краще знають свої сильні і слабкі сторони. Це пов'язано з розширенням особистого досвіду і, як наслідок, із збільшенням когнітивної складності особи, тобто здібності оцінювати різні сторони свого Я. Недиференційованість самооцінки свідчить про соціальну і особову нерозвиненість.

Для успішності діяльності необхідно, щоб людина оцінювала себе трохи вище за реальні досягнення, таким чином самомотивуючись. Занижена (нижче за об'єктивні досягнення) самооцінка свідчить про депресивність, схильності особи до невротизації. Численні дослідження показали, що самооцінка напряду пов'язана з шкільними успіхами, тоді як інтелектуальні здібності - лише опосередковано. Тобто не дуже здібний, але упевнений учень краще вчиться, ніж його обдарований товариш, який сумнівається в собі. Негативна Я-концепція породжує надмірні психологічні захисти, обмежуючи круг діяльності і спілкування людини. Прийняти себе - основа самоактуалізації особи. Для людини, що має професію соціального змісту, необхідне поглиблене знання себе, і негативна Я-концепція є професійним протипоказанням. У чоловіків частіше наголошується більш позитивна (а також, можливо, більш інтегрована) Я-концепція, ніж у жінок. Можна відзначити також об'єднання задач альтруїстичного і прагматичного змісту в самосвідомості чоловіків і розведення цих сторін самоактуалізації у жінок, що мабуть пояснюється комплексом жертви, характерним для російської, фемінної культури в цілому.

Підвищення самооцінки можливо при умові наявності приватних досягнень в одній з діяльностей, за умови, що людина не боїться бути знехтуваним у разі неуспіху, при упевненості в доброзичливому відношенні до нього і відсутності порівняння з іншими людьми (тобто наявності безоціночного до нього відношення). Неадекватно завишена самооцінка також може бути джерелом життєвих труднощів для її володаря: занижена критичність до себе приводить до інфантильності, безвідповідальності, невмінню планувати свою діяльність, прогнозувати її наслідки і будувати відносини з іншими людьми.

Самооцінка тісно пов'язана з рівнем домагань - тією метою і задачами,

які людина сама може здійснити. Рівень домагань розрізняється по висоті динамічності. Якщо людина не впоралась із задачею, вона за логікою адаптивної поведінки, повинна знизити свої домагання.

Стиль життя і самоактуалізація.

Якого б стилю життя не дотримувалася людина, частіше всього її життєдіяльність в цілому може оцінюватися або як пристосовна, адаптивна, або як та, що розвивається, змінює світ навколо і усередині себе. Цим двом напрямом, частіше відомим як маніпулювання або самоактуалізація, відповідають різні етичні і філософські системи, різні погляди на розвиток особи, реалізуючі або гомеостатичну, або негомеостатичну модель. І якщо зовнішню успішність людського життя можна оцінити за його об'єктивними досягненнями, то внутрішня задоволеність може виражатися опосередковано, через переживання людиною свідомості свого життя і самоактуалізації в ньому. Гуманістичні теорії підкреслюють, що крім задоволення біологічних потреб, що забезпечують гомеостаз людини як організму, існує гостра необхідність реалізації духовних потреб (наприклад, в значенні життя, самореалізації), фрустрація яких приводить до появи неврозів певного роду, властивих тільки людській особі, - так званих ноогенних неврозів.

Згідно А.Маслоу, тільки задовольняючи потребу в самореалізації, людина може стати здоровою істотою. Таким чином, по мірі вираження (та задоволення) вищих потреб також існує значна варіативність. Існують діагностичні, стандартизовані процедури вимірювання деяких з вищих потреб. Так, Дж.Крамбо і Л.Махолік запропонували розглядати здатність мати в житті мету як особливу психологічну якість, що складається з 5 складових. Це:

- 1) якість життя, загальна задоволеність суб'єкта власним життям;
- 2) наявність упевненості в значенні життя;
- 3) перешкоди буття: відношення до смерті і особового вибору;
- 4) відповіді на питання буття: можливість знайти рішення екзистенціальних проблем;
- 5) майбутнє життя і відповідальність.

При валідації російськомовної версії тесту були виділені чинники, які становлять переживання свідомості власного життя, які дещо відрізняються від описаних раніше і можуть бути розглянуті як специфічні для російського менталітету. Серед них виявлені:

- 1) наявність мети (покликання, значення);
- 2) «вірність помилковому шляху» - здатність виконувати зобов'язання навіть за наявності внутрішнього протесту;
- 3) інтерес і емоційна насиченість;
- 4) задоволеність самореалізацією;
- 5) переживання відчуття авторства («Я - господар свого життя»);
- 6) керованість життя - упевненість в принциповій можливості здійснення життєвого вибору.

Ці складові - надійні діагностичні ознаки для визначення

«екзистенційного вакууму», навіть якщо вони застосовуються, в звичайній клінічній бесіді, а не в тесті. Реалізація вищих потреб - це чинник душевного здоров'я і благополуччя людини, тому не дивно, що показники свідомості буття корелюють з такими рисами і якостями особи, як невротизм, психотизм, інтернальність і емоційна стійкість.

Звичайно ж піднімаючи питання свідомості людського буття, необхідно згадати потребу в самоактуалізації. Це теж вища потреба, яка володіє високою варіативністю. Поняття самоактуалізації розроблялося в межах екзистенційно-гуманістичного підходу і означає прагнення і здатність людини стати тим, ким вона повинна стати, тобто відкрити своє покликання і реалізувати таланти і здібності. Якщо пошук значення життя припускає обов'язково наявність якого-небудь об'єкту за межами простору особи (значення - в чомусь або комусь), то самоактуалізація - це розгортання потенціалу особи з самого себе, з внутрішніх суперечностей і намірів. Оскільки спочатку модель особи (яку згодом протиставили людині-маніпулятору), яка самоактуалізується, була «списана» з осіб деяких конкретних яскравих психологів (серед яких були Курт Левін, Макс Вертгеймер і інші видатні вчені), то і складові цієї якості, або властивості, теж є емпіричними. Самоактуалізація - це процес, тому людині яка реалізувалась до кінця не існує.

Отже, чим самоактуалізована людина відрізняється від невротика, маніпулятивної особи або просто людини, що не знайшла власного шляху? Можна виділити дві основні ознаки (і 12 другорядних), які діагностуються за допомогою російськомовної версії Самоактуалізаційного тесту (Personal Orientation Inventory - POI) Е.Шострома, адаптованого Л.Я.Гозманом і М.В.Латінською. Перш за все, це компетентність в часі (здатність жити теперішнім часом, але при цьому переживати спадкоємність і взаємообумовленість минулого, майбутнього і поточного моменту). Для людини, далекої від самоактуалізації, характерна прихильність до якого-небудь дискретного відрізка свого буття при байдужості до інших. Одна базова характеристика - це суб'єктивний час. Друга базова характеристика особи, яка самоактуалізується, - це так звана внутрішня підтримка (незалежність поведінки і цінностей суб'єкта від дії зовні, «полenezалежність» в здійсненні вчинків).

Ці якості включають окремі ознаки, які можуть бути згруповані в наступні 12 класів.

1. Ціннісні орієнтації, властиві особі, яка самоактуалізується, відмінні від побутових і включають творчість, любов, мораль.
2. Гнучкість поведінки як здатність йти від стереотипів, швидко і адекватно реагувати на зміну ситуації.
3. Сензетивність до себе визначає, в якому ступені людина усвідомлює і визначає свої потреби і відчуття.
4. Спонтанність як здатність виражати свої відчуття безпосередньо.
5. Самоповага як здатність суб'єкта цінувати свої достоїнства, позитивні

сторони характеру і цінувати себе за них.

6. Самоухвалення як здатність приймати себе таким, як є, без оцінок і навіть іноді - всупереч ним.

7. Уявлення про природу людини у особи, яка самоактуалізується, оптимістичні, а внутрішні суперечності переборні.

8. Синергія як здатність сприймати мир і людей цілісно, без розділення на протилежності.

9. Ухвалення агресії як здатність приймати своє роздратування, гнів природними проявами людської природи.

10. Контактність як здібність до встановлення емоційно-насичених, тісних відносин з людьми.

11. Пізнавальні потреби не угасають з віком, визначають кругозір, цікавість і направляють творчість.

12. Креативність як творча спрямованість особи, здатність і бажання розвиватися.

Переживання свідомості буття, самоактуалізації, звичайно ж, може викликатися рішенням різних життєвих задач.

Стилі пізнавального ставлення до світу (епістемологічні стилі): емпіризм, раціоналізм та метафоризм. Епістемологічні стилі - це індивідуально-своєрідні форми пізнавального відношення до навколишнього світу і до самого себе як суб'єкту пізнавальної діяльності. Дж. Рос відзначав, що у кожної людини існує певний суб'єктивний простір, в рамках якого вона осмислює події і який може бути описаний трьома вимірюваннями (полюси цих вимірювань фактично характеризують властивий даній особі стиль пізнавального відношення до того, що відбувається навколо):

1) ступінь концептуалізації (події переживаються як диференційовані на частини, знання швидко оформлюються в слова, думки обґрунтовані - події переживаються як недиференційоване ціле, домінують інтуїтивні припущення);

2) ступінь теоретизування (абстрактний підхід, опора на систему ідей - спостереження, опора на комплекс фактів);

3) ступінь екстенсивності (обхват безлічі фактів, ідей, багатоманітні інтереси - аналіз невеликого числа фактів, ідей, концентровані інтереси). Дж. Ройс виказав припущення, що індивідуальні уявлення про світ є функція «психоепістемологічного профілю» особи. Зокрема, існує три базові способи мислення, на основі яких будуються «образи світу», що розрізняються: емпіризм, раціоналізм і метафоризм.

1. Емпіризм - це стиль пізнання, який характеризує особу, чий погляд на дійсність детермінований перцепцією і конкретно-образним досвідом. Емпірик схилений підтверджувати свої переконання за рахунок постановки питань про факти, ретельності вимірювань, надійності спостережень.

2. Раціоналізм - це стиль пізнання, який виражається в побудові широких понятійних схем («теорій»). Адекватність власних переконань оцінюється на основі логічних висновків і обґрунтувань, при цьому критерієм надійності

індивідуального образу світу є його логічна стійкість.

3. Метафоризм - це стиль пізнання, що відрізняє людину з прагненням до різноманітності вражень, комбінуванню віддалених областей знань. Характерна тенденція до символізації і глобальності розуміння того, що відбувається. Перевірка надійності індивідуального образу світу здійснюється в термінах інтуїції.

Характерно, що на думку Дж. Ройса, наявність епістемологічних стилів (емпіричного, раціоналістичного і метафоричного) приводить до появи бар'єрів між людиною і реальністю, оскільки при цьому обмежуються її уявлення про дійсний світ і з'являються специфічні суб'єктивні критерії оцінки істинності того, що відбувається.

«Типи розуму» за Ch. Nosal. В контексті проблеми вивчення епістеміологічних стилів безумовний інтерес представляє теорія «трансгресії розуму» Ч. Носала. Трансгресія - це можливість зсуву інтелектуальних оцінок, що приводить до збільшення або зменшення суб'єктивної впевненості в істинності того, що відбувається. У результаті те, що для більшості є маловірогідним і неправильним, суб'єкту розумової трансгресії здається цілком вірогідним і правдоподібним. Таким чином, можна говорити про різні «типи розуму», виділення яких ґрунтується на первинності функції оцінки значення інформації по відношенню до її об'єктивних характеристик (Nosal, 1990).

1. Тип розуму з фрагментарно-логічною орієнтацією. Такі люди віддають перевагу спостереженню і індуктивному шляху до істини, вони хочуть все зробити видимим і зрозумілим. В основі пізнавального ставлення до світу лежить суб'єктивна віра в «факти», при цьому чим їх більше, тим краще.

2. Тип розуму, спрямований на пошук схожості. Характерно прагнення до об'єднання різних елементів світу в рамках деякої «загальної формули», використання узагальнених схем на фоні редукції специфіки конкретних об'єктів. В основі пізнавального відношення до світу лежить суб'єктивне уявлення про плідність пошуку пояснення того, що відбувається на рівні деякої «суперструктури» (наприклад, по типу «все є число»).

3. Тип розуму, орієнтований на конструктивно-технічні рішення. В системі пізнавальних переваг домінує позиція: «Чи можна це зробити?». Пізнавальне відношення до світу будується на основі переконання, що повнота знань і наявність засобів впливу на світ дозволяють «жонглювати» його властивостями і конструювати окремі його фрагменти.

4. Тип розуму з рефлексивно-медитативною спрямованістю. Люди з таким складом розуму відносяться до світу як до таємниці, вони віддають перевагу глобальному шляху його вивчення на основі внутрішніх «осянь». При побудові індивідуальної картини світу дані чуттєвого досвіду і понятійне знання відкидаються. Для придбання суб'єктивної упевненості в істинності того, що відбувається достатньо короткого, інтуїтивного «перегляду» ситуації. Таким чином, за Носалом, існують «різні порядки правди» залежно від трансгресії індивідуальних інтелектуальних переконань, тобто типу розуму.

Якщо розглядати ці стилі в контексті соціуму, то можна зробити висновок про різну частоту їх існування. Так, перший і третій типи розуму зустрічаються достатньо часто, що обумовлено особливостями традиційної системи освіти і типовим соціальним запитом. Набагато рідше доводиться стикатися з другим типом розуму, який не «вигідний» з погляду ефективності індивідуальної соціальної адаптації в освітньому і економічному середовищі. Нарешті, представники четвертого типу розуму, зустрічаються досить рідко через його незатребуваність, часто вимушені уходити в «соціальне підпілля», оскільки в суспільному житті прийнятні для них форми самореалізації рідкісні і важкодоступні. Помітимо, що в класифікації Ч. Носала відсутній ще один епістеміологічний стиль, який можна було б назвати хаотичним. Пізнавальне відношення до світу у людей цього типу визначається наявністю деякої надзначущої мети, для досягнення якої вони готові принести будь-які жертви і яка є основою їх упевненості в «правильності» того, що відбувається. Вони, як правило, компетентні і ініціативні. В той же час високий рівень інтелектуального напруження, обумовлений месіанськими мотивами і слабкою структурованістю мети-ідеалу, приводить до явно вираженої дезорганізації інтелектуальної діяльності: відсутності систематичності в роботі, ігноруванню планів і термінів, несподіваним змінам поглядів, непередбачуваністю в прийнятті рішень, схильністю використовувати (часто нераціонально) свої власні ресурси і ресурси інших людей.

Пізнавальні особистісні типи по К. Юнгу. В більш широкому контексті проблема індивідуально-своєрідних способів пізнавального відношення до світу знайшла віддзеркалення в теорії психологічних типів К. Р. Юнга. Фактично в даному випадку слід говорити про класифікацію пізнавальних особових типів, оскільки в її основі разом з особовими якостями лежать певні пізнавальні функції. Зокрема, як критерії виділення «психологічних типів», за Юнгом, виступають дві особові установки - екстраверсія/інтроверсія і чотири функції - мислення (логічні думки), почуття (емоційні оцінки), відчуття (сприйняття за допомогою органів чуття) і інтуїція (опора на несвідомий досвід). Кожна з функцій може діяти або екстравертованим, або інтровертованим чином. Відповідно, виділяється вісім можливих психологічних типів.

1. Екстравертований розумовий тип. Думки будуються на основі зовнішніх критеріїв, які задаються традицією або освітою; орієнтація на об'єктивні факти і об'єктивно значущі ідеї; інтелектуальна діяльність побудована на строгій системі правил і принципів; можливі елементи надмірного догматизму і педантизму.

2. Екстравертований чуттєвий тип. Яскраво виражений емоційний аспект інтелектуальної діяльності, який є підлеглим нормативним цінностям; несприятливим є стан самотності, у тому числі при інтелектуальній роботі; можливі елементи екстравагантності і інфантилізму думок, оскільки мислення підлегле відчуттям.

3. Екстравертований відчуваючий тип. Сильний сенсорний зв'язок з навколишньою дійсністю (висока чуттєвість до деталей і «дрібниць», підозрілість по відношенню до того, що неможливо побачити, почути, помацати); орієнтація на ефективне пристосування до реальності.
4. Екстравертований інтуїтивний тип. Пізнавальна спрямованість на об'єкт з урахуванням його контексту, який породжується «зсередини» з опорою на власний досвід; схильність до інтерпретацій; не дивлячись на достатньо високий творчий потенціал, ніколи нічого не реалізують самі, оскільки об'єкт (інші люди) є єдино значущим стимулом інтелектуальної діяльності.
5. Інтровертований розумовий тип. Переважає внутрішня мотивація і внутрішні критерії інтелектуальної діяльності незалежно від її змісту; факти і практичне застосування мають другорядне значення по відношенню до початкової суб'єктивної ідеї; схильність до теоретичного мислення з вираженим інтересом до принципів і фундаментальних підстав відповідної наочної області; байдужі до думки інших людей.
6. Інтровертований чуттєвий тип. Пізнавальне ставлення до світу знаходиться під повним впливом певних суб'єктивних цінностей, тому інтелектуальна діяльність за своїм змістом часто носить етичний відтінок; по характеристиках пізнавальної активності відрізняються незалежністю, самостійністю, мовчазністю, відсутністю потреби в самоутвердженні.
7. Інтровертований відчуваючий тип. Надзвичайно висока (фізична і психофізіологічна) чутливість до щонайменших деталей свого оточення, які сприймаються через призму суб'єктивних вражень; характерна складність вербального самовираження.
8. Інтровертований інтуїтивний тип. Джерелом інтелектуальної діяльності є зміст несвідомого; орієнтація на містичні, «неможливі» аспекти того, що відбувається; мають смутне уявлення про подробиці «реального світу» і безладні в своїх думках і діях, внаслідок чого часто виявляються «загадкою» для оточуючих людей.

В теорії психологічних типів Юнга слід виділити дві важливих обставини. З одного боку, одна з вищевказаних чотирьох функцій (мислення, почуття, відчуття, інтуїція) незмінно виявляється більш розвинутою, ніж всі інші. Саме ця основна (або ведуча) функція визначає належність певної людини до того або іншого психологічного типу (і, відповідно, характер його пізнавального ставлення до світу). З другого боку, Юнг спеціально попереджав що «...хоча існують такі індивіди, чий тип можна визначити з першого погляду, це зовсім не означає, що так може бути завжди ...оскільки кожний індивід є виключенням з правил.

Дійсно, прояви кожного типу стосовно конкретної людини можуть змінюватись залежно від ситуації, а також на різних етапах його життєвого розвитку. З цієї точки зору - і цю обставину визнавав сам Юнг - його класифікація не є єдино можливою і виступає всього лише як корисний інструмент аналізу індивідуальної поведінки. Не дивлячись на якісний характер

існуючих стильових типологій і їх очевидні взаємопересікання, всі вони свідчать про існування індивідуально-своєрідної пізнавальної позиції особи, яка характеризує її епістеміологічний статус (у тому числі початкові пізнавальні мотиви, домінуючі способи отримання інформації з навколишнього світу, суб'єктивні критерії істинності індивідуальної пізнавальної «картини світу» і т. ін.).

Питання 2. Стилi суб'єктивного маніпулювання часом: оптимальний, спокійний, дефіцитарний, тривожний, виконацький, неоптимальний.

Виходячи з особливостей активності і деяких загальних характеристик особистості, можна виділити 4 типи регуляції часу: Стихійно-буденний тип: особистість перебуває в залежності від подій і обставин життя. Вона не встигає за часом, не може організовувати послідовність подій, передбачати їх настання або запобігати здійсненню. Цей спосіб організації часу життя характеризується ситуативністю поведінки, відсутністю особистої ініціативи, тобто короткострокової і пасивної регуляцією.

Функціонально-дієвий тип: особистість активно організовує перебіг подій, направляє їх хід, своєчасно включається до них, домагаючись ефективності. Однак ініціатива охоплює тільки окремі періоди перебігу подій, але не їх об'єктивні чи суб'єктивні наслідки; відсутня тривала регуляція часу життя - життєва лінія. Даний тип є прикладом короткострокової активної регуляції часу.

Споглядально-пролонгований тип: особистість пасивно відноситься до часу, у неї відсутня чітка організація часу життя.

Творчо-перетворюючий тип: особистість пролонговано здійснює організацію часу, пов'язуючи його з сенсом життя, з вирішенням власним проблем, творчо опановує часом.

Для перших двох типів життєвий шлях виступає як подієвий, це відбувається в силу часової організації, яка носить короткостроковий характер. Для двох останніх типів життєвий шлях виступає як тривалий цілісне утворення, як безперервна життєва лінія, хоча їх життя об'єктивно також складається з ланцюга подій.

Дана типологія будувалася всього за двома підставами, але побічно виявилася і цінність часу для кожного з типів, і можливість визначення цієї цінності. Так для функціонального типу значущими виступають тільки дана ситуація і наразі його активності; коли ж справу зроблено, воно втрачає свою цінність. Новий підйом активності та розрахунок моменту дії, співвідношення зовнішніх і внутрішніх сил і т. д. прив'язаний тільки до наступної ситуації.

Існує інша типологія, яка будується з метою виявлення стратегій дій в різноманітних режимах, і вона фактично відображає уподобання людей, їх орієнтацію на заданість їм терміну ззовні або на самостійне визначення часу своєї діяльності. В рамках цієї типології виділяють наступні типи особистостей. Оптимальний тип - у всіх часових режимах діє успішно, тобто справляється з

будь-якими тимчасовими завданнями. Переживання цього типу не були пов'язані тільки з діяльністю. Можна сказати, що цей тип особистості розкриває більш конкретно механізм здатності до організації часу. На наявність такої здатності вказує те, що він успішно працює в будь-яких часових режимах, здатний до вирішення будь-яких тимчасових завдань. Дефіцитний тип - усі терміни зводяться до дефіциту часу, тобто суб'єктивно зрівнює всі тимчасові режими, але діє успішно. Провідною для нього виявляється зовнішня заданість часу, причому мінімального часу, саме тому його переживання також не пов'язані з його діяльністю, не беруть участь в її організації.

Спокійний тип - відчуває труднощі в режимі дефіциту часу або обмеженого терміну, а в інших режимах діє успішно. Цьому типу людей доцільно заздалегідь повідомити про майбутньої діяльності, і тоді вони в порядку саморегуляції успішно з нею впораються, організовуючи і впорядковуючи свій час. Переживання цього типу двоїсті: коли він визначає терміни сам, то переживає час як напружене, що свідчить про його самообілізації і саморегуляції, коли ж час задається ззовні, він дезорганізується. Виконавський тип - успішно працює у всіх режимах, крім тимчасової невизначеності, тобто майже у всіх режимах з зовні заданим терміном. У його переживаннях часу переважає емоційне ставлення, що, мабуть, пов'язано з особливим почуттям порядку і задоволеності. Тривожний тип - успішно діє в оптимальному терміні, непогано працює при надлишку часу, але всіляко уникає його дефіциту, що і відображається в конфліктному характері його переживання часу. Виявляється, що перший тип байдужий до того, задано йому час або він визначає його сам, що і свідчить про високий рівень розвитку його здатності до організації часу. Типологія розкрила тимчасові режими, оптимальні для кожного типу, і ті, яких він уникає, де його діяльність успішна. Така психологічна характеристика людей дозволяє їм точніше професійно визначитися, вибрати найбільш підходящий для них режим роботи всередині професії. Знаючи свої особливості організації часу, людина буде враховувати їх з тим, щоб уникати важких для себе часових режимів, або ж тренувати, удосконалювати свої можливості в організації часу. Одні люди усвідомлюють час як життєву цінність, інші сприймають лише її практичний, прагматичний і навіть ситуативний сенс. Усвідомлення людьми значення часу також по-різному: одні усвідомлюють його як особистісну цінність, інші - як зовні задану проблему (час задано ззовні, його об'єктивно не вистачає і т. д.). Для одних типів людей проблема часу стоїть як усвідомлена життєва проблема, для інших - просто не існує, а питання про ставлення до часу викликають у них подив, здаються незрозумілими.

Питання 3. Стилi розв'язання проблемних ситуацій. Поняття копинг-стратегій. Стилi міжособистісної взаємодії. Суб'єктна орієнтація та предметна орієнтація

Життєвий стиль не тільки формується у важких ситуаціях, він в них і проявляє себе. Існують різні способи подолання життєвих складнощів (в психології їх називають *coping strategies* від англійського «смітті» долати). Психологічне подолання це індивідуальний спосіб взаємодії із ситуацією відповідно до її логікою, значущістю в житті людини і його психологічними можливостями. У широкому сенсі слова «*coping*» включає всі види взаємодії суб'єкта із завданнями зовнішнього чи внутрішнього характеру спроби оволодіти або пом'якшити, звикнути або відхилитися від вимог проблемної ситуації. Частково це поняття перетинається з поняттям психологічних захистів, однак воно ширше, бо включає не тільки ментальну, але й фактичну реальність.

Але, наскільки б не різнилися між собою індивідуальні форми психологічного подолання, вони тяжіють до двох полюсів: 1) вирішення проблеми (об'єкт-орієнтоване подолання), 2) зміна власних установок стосовно ситуації (емоційно-орієнтоване подолання). Класифікації подолання досить розлого. До першого типу відносять реальне вирішення проблеми, «випрямлення» ситуації, пошук додаткової інформації, звернення до соціальної підтримки. Другий тип включає відкидання проблеми, навмисний відмова від пошуку інформації (подібно до страуса, заривати голову в пісок), пониження самооцінки і на цій підставі відмова від боротьби («це мені не по силам»), емоційну експресію (гнів, розпач, скорбота).

Деякі автори виділяють особливо три способи емоційно-орієнтованого психологічного подолання: 1) самозвинувачення (*blamed self*), що виражається в критиці, жалях, повчаннях і повчаннях самому собі; 2) уникнення (*avoidance*), при якому людина продовжує вести себе, як якщо б нічого не відбулося; 3) бажане тлумачення (*wishful thinking*) примарні надії, коли людина сподівається на диво.

Можна виділити також п'ять сфер життєдіяльності людини, «підживлюють» його дії у важкий період: 1) пізнання і уявлення, 2) почуття, 3) відносини з людьми, 4) духовність і 5) радості фізичного буття. Критеріями ефективності подолання є, по-перше, об'єктивне вирішення проблемної ситуації і, по-друге, відновлення психічного благополуччя людини: зниження тривожності, ослаблення психосоматичної симптоматики. Надійним показником ефективності «*coping*» вважається і ослаблення почуття уразливості до стресів, зникнення страху перед дійсністю.

В даний час отримані деякі дані про середню ефективності різних форм *coping*. Найбільш дієвим таки є об'єктивне вирішення проблеми, засноване на активній, інструментальній життєвої позиції людини. Найменш ефективними, на думку ряду авторів, є уникнення і самозвинувачення у всіх варіантах, заниження своїх можливостей і пр. Досить дієвим представляється реальне перетворення ситуації чи, принаймні, її перетлумачення. Взагалі вираження почуттів прийнято вважати хорошим способом подолання стресу; виняток становить лише відкритий прояв агресивності в силу своєї асоціальної

спрямованості, але і стримування гніву, як показують дані психосоматичних досліджень, являє собою фактор ризику для психологічного благополуччя людини.

Психологічне подолання, є змінною, залежною, принаймні, від двох факторів особистості суб'єкта (за кордоном прийнято говорити про особистісні ресурсах coping) і реальної ситуації. Деякі автори виділяють в якості третього чинника очікувану соціальну підтримку, і це зрозуміло: в залежності від міцності психологічного «тилу» людина може надходити рішуче або, навпаки, уникати зіткнення з реальністю. Очевидно, що опірність суб'єкта обставинам може істотно змінюватися в залежності від того, наскільки загрозливою і керованою представляється йому ситуація і як він оцінює свої можливості, тобто знову ж від його Я-концепції.

Існує залежність психологічного подолання від статі, віку та соціального середовища людини. Жінки, випробовуючи пригніченість, прагнуть думати про можливі причини свого стану. Зверненість до причин, прагнення «ретельно обміркувати», що супроводжується з гаким фокусуванням на проблемі, проте, збільшує уразливість жінок до депресії. І в цілому для жінок у важких ситуаціях більш характерно пасивне пристосування і самозміну, а також надія і очікування. Чоловікам, навпаки, більш притаманне інструментальне ставлення до світу, прагнення його переробити, змінити по своєму образу і подоби. Вони схильні відгородитися від депресивних станів, концентруючись на діяльності, залучаючись до фізичну активність, щоб вивести себе з негативних переживань. Маскулінні та фемінні способи реагування на стрес швидше за все є результатом соціалізації, дії стереотипів, розпорядчих чоловікам бути активними і успішними, а жінкам чутливими і співпереживати.

Що ж стосується вікових закономірностей, то вони пов'язані з реальною можливістю контролювати ситуацію. Тому активне психологічне подолання характерно для людей молодого та зрілого віку, а пасивне для дітей і старих, залежність яких від світу вище в силу того, що вони або ще не набули, або вже втратили частину життєвих сил. Примітно, що виявлений позитивний зв'язок між соціальною компетентністю у дітей та їх стійкістю до стресів: якщо дитина вміє попросити дорослого про допомогу, негативних переживань у нього менше.

У виборі способів психологічного подолання відзначається вікова динаміка такого змісту: емоційно-орієнтовані форми з віком втрачають популярність, зберігаючи високу частоту лише в осіб з вираженою фемінінності, а проблемно-орієнтовані, навпаки, використовуються частіше, але їх застосування залежить від змісту проблем, з якими стикається суб'єкт. Так, якщо це складності міжособистісної взаємодії, то зрозуміло, що ефективним визнається і раніше емоційно-орієнтований coping.

Для гарного самовідчуття бажано, щоб проблеми, що постають перед людиною, злегка перевершували його реальні можливості. І якщо для активної людини середнього віку відхід від проблем є неконструктивним (тому що

реальність буде знову нагадувати про себе, а невирішені проблеми мають властивість повторюватися), то для старого прагнення «перевернути світ», взагалі кажучи, здається вже суєтним бажанням. Так, серед літніх пацієнтів однієї з клінік було виявлено, що кожен п'ятий вважає найефективнішим способом лікування звернення до релігії. Однак, незважаючи на це, вплив відчуття незалежності, пов'язаного з можливістю здійснення вільного вибору, на утримання Я-концепції також проявляється найбільш гостро саме в періоди обмежених можливостей в дитинстві і старості. Відзначено, що літні люди відчують себе набагато щасливішими і володіють більшою тривалістю життя, коли вони мають можливість здійснювати особистий вибір в поточних життєвих подіях, наприклад, самим визначати режим дня (коли вставати і лягати, чим харчуватися і як проводити вільний час). Втім, відомий геронтопсихолог Г.Томе зазначив, що в міру старіння в людини розширюється репертуар використовуваних ним способів психологічного подолання, і, таким чином, адаптованість до життя зростає.

Питання 4. Стилi навчальної діяльності

Різноманітна за змістом і складності розумова навчальна діяльність призводить до появи різних стилів інтелектуальної діяльності. Так, Ю. Н. Кулюткін і Г. С. Сухобская (1971) виділили три стилі евристичної діяльності:

1. розумовий пошук характеризується ризиком (висуваються сміливі, не завжди обгрунтовані гіпотези, від яких швидко відмовляються);
2. обережний пошук (ретельно зважується кожне з підстав, проявляється висока критичність, спостерігається сповільненість просування в побудові гіпотези);
3. висунення гіпотез досить швидко і обгрунтоване.

Автори показали, що швидкість і легкість висування гіпотез залежить від сили нервової системи і переважання збудження над гальмуванням. Зауважимо, що обидві ці типологічні особливості входять в типологічний комплекс рішучості (І. П. Петяйкін, 1974).

Знайдено різні стилі сприйняття літературних текстів. Г. В. Бистрова (1968) вивчала особливості сприйняття і розуміння художніх текстів у осіб з різною силою нервової системи. Емоційне сприйняття тексту, за її даними, сильніше виражено у осіб з сильною нервовою системою. Однак у дослідженні Л. П. Калінінського (1971) ці дані не отримали підтвердження. Автор знайшов, що для осіб зі слабкою нервовою системою характерні емоційність, зображальність, складніша структура синтаксису писемного мовлення в викладі, інтровертірованій установка в усвідомленні літературного тексту. Для осіб з сильною нервовою системою характерні узагальнені та описові моменти в відтворенні уяві, тенденція до вживання менш складних синтаксичних конструкцій, прагнення уникнути великої кількості різного роду визначень і причетних оборотів, екстравертірованний установка в усвідомленні літературного тексту.

У той же час за даними Д. Б. Богоявленської та співавторів (1975), особи із слабкою нервовою системою більш схильні до репродуктивної інтелектуальної

активності, а особи з сильною нервовою системою - до творчості, до більшої евристичної інтелектуальної активності.

Л. А. Вяткіна (1970) вивчала стилі вирішення інструментальних розумових завдань на старших дошкільників: «Відкрий шафа», «Дістань відро з колодязя», «Відкрий ворота». У дітей зі слабкою нервовою системою велика частина умов задачі виділяється шляхом попередньої зорової орієнтування, уявний план дій створюється до початку виконання, в окремих випадках діти роблять одну-дві проби. Для дітей з сильною нервовою системою характерно чергування зорової орієнтування та виконання. До виконання створюється неповна орієнтовна основа дії, яка уточнюється в процесі вирішення задачі за допомогою окремих проб і коротких зорових орієнтувань. Таким чином, у «слабких» переважає зорова орієнтування, а у «сильних» - рухова.

А. К. Байметов (1967) вивчав стилі навчальної діяльності старшокласників і виділив три групи стилів: пов'язані з відмінностями в динаміці вработивання в навчальну діяльність і стомлюваністю, обумовлені обсягом розумової діяльності і впливом напруги.

Стильові особливості, пов'язані з відмінностями в динаміці впрацювання і стомлюваності:

1. Школярі з сильною нервовою системою. Менша схильність стомлення і в зв'язку з цим менша витрата часу на відпочинок, підготовка уроків «за один присід». Воліють займатися не в абсолютній тиші, а разом з товаришами.

2. Школярі зі слабкою нервовою системою. Велика стомлюваність і необхідність спеціального відпочинку після шкільних занять, часті перерви під час підготовки уроків. Для занять потребують повної тиші і самоті.

Стильові особливості, обумовлені обсягом розумової діяльності

1. Школярі з сильною нервовою системою. Підготовчі, виконавчі та контрольні дії більш-менш «злиті», звідси коротший час, що витрачається на підготовчі і контрольні дії-Виправлення, додавання робляться переважно по ходу роботи. Протягом тривалого проміжку часу можуть пам'ятати і піклуватися паралельно про багатьох завданнях, без спеціального їх планування і розподілу в часі у вигляді складання плану роботи. Конспективність писемного мовлення (користування переважно простими реченнями, з меншою кількістю слів та смислових одиниць в одному реченні і слів в одній смисловій одиниці). Перевагу усного мовлення письмового викладу своїх думок.

2. Школярі зі слабкою нервовою системою. Відносна відособленість підготовчих, виконавчих і контрольних дій у виконанні завдань, велика тривалість підготовчих і контрольних дій. Більшість виправлень і додавань вносяться під час перевірки. Воліють братися за нову роботу, лише повністю завершивши колишню, виконання завдань, отриманих на тривалий термін, заздалегідь планується, складаються плани, занять на день, тиждень і т. д. Переважання в письмовій мові складних конструкцій зі всілякими підрядних зв'язками, велика розгорнуте висловлення (більшу кількість одиниць і слів у реченні). Перевагу письмової мови усного викладу.

Стильові особливості, зумовлені відмінностями у впливі напруги

1. Школярі з сильною нервовою системою. В ситуації напруги спостерігається деяке збільшення ефективності розумової діяльності, орієнтовні і контрольні дії ще більше зливаються з виконавчими. Вкорочення загального часу виконання завдань.

2. Школярі зі слабкою нервовою системою. Звуження обсягу розумової діяльності, деяке зниження її ефективності; ще більшу розмежування орієнтовних, виконавчих та контрольних дій. Загальна тривалість виконання завдань збільшується.

На жаль, А. К. Байметов обмежився вивченням впливу на стильові особливості навчальної діяльності тільки сили нервової системи. Звідси залишається неясним, чи пов'язані ці стильові особливості з іншими типологічними особливостями прояву властивостей нервової системи і як буде самоорганізовуватися навчальна діяльність при різних поєднаннях типологічних особливостей.

В. П. Бояринцев (1982), вивчаючи прогнозирующую функцію у молодших школярів та підлітків, зазначив вплив таких властивостей темпераменту, як екстраверсія - інтроверсія і пластичність - ригідність. У ригідних інтровертів виявляється краще і більш глибоке усвідомлення всіх змін ситуації, а пластичні екстраверти краще здійснюють мобільне порівняння та узагальнення даних в ході аналізу сьогодення і минулого у змінній ситуації.

Різні стилі навчальної діяльності, що виконують пристосувальну, компенсаторну функцію, відзначаються М. К. Акімової і В. Т. Козлової (1988). Учні зі слабкою нервовою системою свою швидку стомлюваність компенсують частими перервами для відпочинку, розумною організацією діяльності, дотриманням спланованого режиму дня. Недостатню зосередженість і відволікання уваги вони компенсують посиленням контролем і перевіркою робіт після їх виконання. Повільний темп розумової роботи компенсується ретельною попередньою підготовкою роботи, що дає можливість «слабким» на перших її етапах обганяти «сильних», оскільки в останніх повільна вработиваемість. Попередня ретельна підготовка дає можливість зменшити нервово-психічне напруження, що виникає у них у відповідальні моменти навчальної діяльності.

Учні з інертністю нервових процесів використовують такі прийоми, що прискорюють їх діяльність:

- дають неповний відповідь з наступним доповненням після невеликої паузи; така тактика дозволяє викроїти відсутню для обмірковування час, коли вчитель задає питання у високому темпі і вимагає негайної відповіді;
- дають передують відповіді - коли вчитель у високому темпі пред'являє завдання, послідовність яких ясна (наприклад, коли питання записані на дошці); інертні можуть збільшити швидкість роботи за рахунок виконання наступного завдання, пропустивши попереднє.

У зв'язку з цим В. П. Герасимов (1976) зазначає, що передують відповіді -

це спеціальна організація діяльності, властива лише інертним, оскільки актуальна діяльність (рішення тільки пропонованих в даний момент завдань) найчастіше для них виявляється безуспішною;

- виконують превентивні дії в підготовці відповідей - перш ніж відповісти на поставлене запитання, інертний попередньо готується і відповідає тільки після того, як формулювання відповіді вже готова; конструювання відповіді по ходу виступу викликає у них великі труднощі.

При вивченні іноземної мови М. К. Кабарди (1983) виявив два стилі (типу) оволодіння мовою - комунікативний (властивий особам з високою лабільністю нервової системи) і лінгвістичний (властивий інертним). Комунікативний стиль характеризують: комунікативна активність (ініціативність у спілкуванні на іншій мові), короткі латентні періоди мовних дій, легкість розуміння і мовлення на іншій мові (іноземною): спрямованість уваги на мовну діяльність, краща продуктивність слухової пам'яті; при запам'ятовуванні образного матеріалу - цілісне відтворення як при безпосередньому, так і при відстроченому відтворенні. Цей стиль характеризується побіжністю мови, високою швидкістю виконання окремих лінгвістичних завдань, наявністю стереотипних відповідей, повторів, невдалих словосполучень, мовних кліше.

Лінгвістичний стиль характеризується пасивністю у спілкуванні, тривалістю латентних періодів мовних дій, труднощами розуміння іноземної мови на слух, спрямованістю уваги на мовну систему (мову), кращою зоровою пам'яттю на графічні зображення слів або предметів, які легко вербалізуються. Цей стиль пов'язаний з невеликим обсягом мовної та мовленнєвої продукції, більш низькою швидкістю виконання лінгвістичних завдань, але більш високою якістю цього виконання: невдалі відповіді відсутні або їх небагато, майже немає повторів, рішення нестереотипно. Стилї навчання. В залежності від того, як людина збирає і переробляє інформацію, виділяють різні стилі навчання, які представлені у чоловіків і жінок у різному співвідношенні. Інформацію можна збирати за допомогою конкретного досвіду або абстрактної концептуалізації, а обробка інформації відбувається або шляхом рефлексивного спостереження, або шляхом активного експериментування. Виходячи з цього Д. Колб (D. Kolb, 1976) виділив чотири стилі навчання:

- аккомодіруючий: конкретний досвід + активне експериментування;
- дивергіруючий: конкретний досвід + рефлексивне спостереження;
- асиміляційний: рефлексивне спостереження + абстрактна концептуалізація;
- конвергіруючий: абстрактна концептуалізація + активне експериментування.

М. Філбін з колегами (M. Philbin et al., 1995), використовуючи розроблений Колбом "Запитальник особистісних стилів", встановили, що більшість чоловіків (48%) з їх вибірки використовували асиміляційний стиль, оскільки їм подобалося розробляти моделі та таксономії. Тільки 8% чоловіків користувалися дивергіруючим стилем, так як покладалися в основному на уяву.

У жінок розподіл різних стилів було більш рівномірним: дивергуючим і конвергуючим стилі використовували по 28,9%, аккомодуючий - 22,2%, асиміляційний - 20%.

Висновки. Стиль людини - це стійкий цілісний паттерн індивідуальних проявів, що виражається в перевазі конкретної форми взаємодії суб'єкта з фізичної та соціальної середовищем. Структура стилю являє собою певний тип зв'язків між різними параметрами індивідуальності, з одного боку, і між цими параметрами і ситуативними змінними - з іншого.

Саме словосполучення "стиль людини" має на увазі існування якогось єдиного контуру, що об'єднує всю різноманітність і многоваріативність стильових проявів у цілісну структурно-функціональну модель. Наявність структури передбачає виділення в моделі стійких, наскрізних характеристик, що дозволяють проаналізувати стильову ознаку, що опинився в полі зору дослідника. Функціональність моделі створює можливості для формування різних способів організації поведінки та діяльності на основі кінцевого набору вихідних параметрів.